

Pristup odgojitelja i stručnih suradnika u pružanju podrške djeci suočenoj s razvodom roditelja

Kalanj, Suzana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:077364>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported / Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-03**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

Suzana Kalanj

**PRISTUP ODGOJITELJA I STRUČNIH SURADNIKA U
PRUŽANJU PODRŠKE DJECI SUOČENOJ S RAZVODOM
RODITELJA**

Diplomski rad

Zagreb, rujan 2020.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

Suzana Kalanj

**PRISTUP ODGOJITELJA I STRUČNIH SURADNIKA U
PRUŽANJU PODRŠKE DJECI SUOČENOJ S RAZVODOM
RODITELJA**

Diplomski rad

**Mentorica:
doc. dr. sc. Daria Rovanić**

Zagreb, rujan 2020.

ZAHVALE

Zahvaljujem se mentorici doc. dr. sc. Dariji Rovan na stručnosti, susretljivosti i pomoći pri izradi diplomskog rada i oblikovanju pitanja potrebnih za intervju i provedbu istraživanja o pristupu odgojitelja i stručnih suradnika u pružanju podrške djeci čiji se roditelji razvode. Posebne zahvale idu svim mojim prijateljicama čiji su prijedlozi, podrška, strpljivost i vrijedni komentari bili od velike pomoći tijekom izrade diplomskog rada. Zahvaljujem se prijateljici Marijani na lektoriranju diplomskog rada i iznimnom trudu koji je uložila u čitanje rada. Veliko hvala cimerici Vlatki koja je uvijek bila prva pomoć i podrška u godini života koju smo provele skupa. Također, zahvaljujem se prijateljici Kristini na podršci tijekom svih godina školovanja. Izrazitu zahvalnost dugujem svojim roditeljima koji su mi bili podrška tijekom svih godina studiranja. Zahvaljujem se svim dječjim vrtićima, odnosno svim odgojiteljicama i stručnim suradnicima, koji su podijelili svoja vlastita iskustva i mišljenja te svojim odgovorima pomogli u provedbi istraživanja. I više od svega zahvaljujem se bratu Milanu i sestri Mariji koji su mi, iako mali, bili najveća podrška i njima posvećujem ovaj diplomski rad.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
1.2. UTJECAJ OBITELJI.....	2
1.2.1. Utjecaj obitelji na kognitivni razvoj djeteta.....	5
1.2.2. Utjecaj obitelji na emocionalni i socijalni razvoj djeteta	7
1.2.3. Utjecaj obitelji na tjelesni razvoj djeteta	9
1.3. RODITELJSTVO.....	10
1.3.1. Doživljaj roditeljstva	10
1.3.2. Suvremeno roditeljstvo.....	11
1.4. RAZVOD RODITELJA	12
1.4.1. Pokretanje razvoda	14
1.4.2. Vrste razvoda	15
1.4.3. Efekti razvoda.....	16
1.4.3. Konflikti u razvodu	17
1.4.4. „Otuđenje“	18
1.4.5. Obitelj nakon razvoda.....	19
1.5. PRAVA I NAJBOLJI INTERES DJETETA.....	20
2. CILJ I ISTRAŽIVAČKA PITANJA	21
3. METODA	22
4. REZULTATI I RASPRAVA	22
5. ZAKLJUČAK	42
6. LITERATURA.....	43

SAŽETAK

Svaki je razvod za dijete trauma na svoj način. Kao takav, on nepovoljno djeluje na djetetov kognitivni, socio-emocionalni i tjelesni razvoj. Ukoliko se dijete nađe u kriznoj situaciji takvog tipa potrebna mu je podrška okoline. Upravo je dječji vrtić mjesto u kojem se dijete može opustiti i ponovno biti dijete. Temeljni je cilj i zadatak ovog diplomskog rada saznati koja je uloga odgojitelja, a koja stručnog suradnika u pružanju podrške djeci čiji se roditelji razvode. Istraživanje je provedeno pomoću polustrukturiranog intervjua u kojem je sudjelovalo deset odgojiteljica i deset stručnih suradnika na području grada Zagreba i Zagrebačke županije. Provedenim istraživanjem dobiven je detaljan uvid u vlastita iskustva i mišljenja svake pojedine odgojiteljice i stručnog suradnika u pružanju podrške djeci čiji se roditelji razvode. Rezultati istraživanja pokazali su da odgojiteljice i stručni suradnici navode slične promjene u ponašanju djece koje su uzrokovane razvodom roditelja. Isto tako rezultati istraživanja pokazali su da odgojitelji i stručni suradnici jako dobro poznaju svoju ulogu u pružanju podrške djeci koja su suočena s razvodom roditelja, dok im je uloga koja nije njihova slabije poznata. To ukazuje na činjenicu da je potrebno poboljšati suradnju stručnih suradnika i odgojitelja kako bi njihova zajednička podrška djeci u kriznoj situaciji bila uspješnija.

Ključne riječi: razvod, dijete, uloga odgojitelja, uloga stručnog suradnika

SUMMARY

Every divorce is in some way traumatic for a child. As such, it has a negative impact on a child's cognitive, socio-economic, and physical development. In case a child finds themselves in such crisis, they need support of people in their surroundings. A kindergarten is exactly a place where children can relax and become children again. The main objective of this master thesis is to learn the main function of both kindergarten teachers and expert associates in supporting children of divorcing parents. The research consisted of a semi-structured interview with ten kindergarten teachers and ten expert associates conducted in Zagreb and Zagreb County. The research has provided a more detailed insight into personal experiences and opinions of each teacher and expert associate about providing support for children whose parents are divorcing. The results have shown that the teachers and associates had noticed the same changes in children's behavior caused by the divorce of their parents. The results have also shown that the teachers and associates know what role they have in providing support for children of divorcing parents while the roles apart from theirs remain unknown to them. This points out the necessity of improving the collaboration between expert associates and kindergarten teachers in order to provide more successful support to children in crisis.

Key words: divorce, child, the role of parents, the role of expert associates

1. UVOD

U jedno od najstresnijih iskustava koje djeca mogu doživjeti ubraja se razvod braka roditelja. Ne zna se koliko točno djece prolazi kroz razvod roditelja, no podatci *Državnog zavoda za statistiku* pokazuju da se radi o velikom broju djece. Prema tim podacima u Hrvatskoj se rastaje svaki treći brak (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020). Međutim treba napomenuti da u Hrvatskoj, kao i u drugim zemljama, stopa razvoda ovisi o nizu čimbenika, primjerice, stopa je viša u većim gradovima i razlikuje se ovisno o županiji. Dobro roditeljstvo, i majčinstvo i očinstvo, najbolje je kada postoji bračni sklad. Međutim suočeni smo sa stvarnošću i okrutnim demografskim podacima o porastu broja djece rastavljenih roditelja ili djece koja su rođena izvan braka (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Djeca zbog razvoda roditelja nemaju dovoljnu roditeljsku pažnju, dostupnost i potporu i često nisu u doticaju s roditeljem s kojim ne žive. Polazeći od toga uzrok mogućim problemima koji se mogu javiti kod djece nije sam razvod, nego odsutnost jednog od roditelja, najčešće oca, u brizi i odgoju djece (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Johnos, Kline i Tschann (1989; prema Čudina-Obradović i Obradović 2006) izrazito stresnim za djecu smatraju sukobe između roditelja, a situaciju još dodatno pogoršava kad roditelji u međusobne sukobe uvuku djecu koja se moraju odlučiti za jednog roditelja. Upravo ti sukobi koji se događaju između roditelja ostavljaju negativne posljedice na dijete koje se najčešće manifestiraju u njegovom ponašanju.

Razvod roditelja nije samo za dijete stresno i traumatično iskustvo, nego i za cijelu obitelj. U takvom okruženju dijete gubi osjećaj sigurnosti, pripadnosti i stabilnosti. Polazeći od toga djetetu je potrebno mjesto u kojem će moći vratiti ono što je kod njega narušeno. U predškolskoj ustanovi važnu ulogu u pružanju podrške djetetu imaju odgojitelji koji su svakodnevno u izravnom kontaktu s djecom, a potom i stručni suradnici. U stručnoj literaturi može se pronaći na koji način odgojitelji mogu pružiti podršku djetetu u procesu razvoda o čemu će detaljnije biti riječ u samom radu. Međutim u hrvatskoj stručnoj literaturi ne govori se koja je uloga stručnog suradnika u pružanju podrške djeci, također na koji način odgojitelji i stručni suradnici trebaju surađivati kako bi pružili podršku djetetu. Postavlja se pitanje koja je uloga odgojitelja, a koja stručnog suradnika u pružanju podrške djeci i na koji način oni mogu surađivati kako bi što bolje pružili podršku djetetu rastavljenih roditelja?

U ovom radu bit će riječ o razvodu, odnosno njegovom utjecaju na dijete i na koji način okolina može pružiti podršku. Da bismo bolje razumjeli sam proces razvoda prvo će se objasniti pojam obitelji i vrste obitelji, zatim roditeljstvo, a potom će se rad detaljnije usmjeriti na sam razvod. Kao što je prethodno navedeno razvod braka donosi brojne specifične promjene u

ponašanju djeteta. Polazeći od toga cilj istraživanja je ispitati koje su specifičnosti u ponašanju djeteta. Nadalje, istraživanjem se želi saznati na koji način odgojitelji, a na koji način stručni suradnici pružaju podršku djeci i na koji način ove dvije skupine odgojno-obrazovnih stručnjaka trebaju surađivati kako bi pružili podršku djetetu rastavljenih roditelja.

1.2. UTJECAJ OBITELJI

Uzimajući u obzir raznolikost ljudskih društava, ali i promjene koje su se dogodile u društvu ponekad je teško, a katkad i nemoguće izvesti definiciju nekog pojma koji će biti prihvatljiv svim ljudima. Definiranje pojma obitelj relativno je i ovisi o brojnim čimbenicima poput društveno gospodarskih uvjeta svakog pojedinog društva, trenutnim znanstvenim spoznajama te religijskim i filozofskim dogmama koje većina ljudi prihvaća u određenom vremenu (Ljubetić, 2007). Svaka znanstvena disciplina definira pojam obitelji iz svoje perspektive, a polazeći upravo od toga postoji mnogo definicija pojma obitelji. Obitelj je temeljna društvena zajednica čija je osobitost briga za odgoj i upravo u obnašanju te zadaće ona je nezamjenjiva. Isto tako u njoj se ostvaruje proces odgoja djece, prvi socijalni dodir, prva životna iskustva, formiraju se moralne norme i vrijednosti. U mnoštvu raznolikih definicija znanstvenici su se složili da je obitelj društvena i biološka zajednica (Rosić, 2005).

Prema Jančić, Jurišić i Lončarić (2019) danas postoje tri različita koncepta društva: tradicionalno, moderno i postmoderno. Tradicionalna društva temelje se na ustaljenim društvenim obrascima i podjela uloga unutar takvih obitelji strogo je određena. Kreger (1994; prema Jančić i sur. 2019) navodi da se moderno društvo razlikuje od tradicionalnog po tome što su ljudi orijentirani na cilj, prevladava vrijednosna neutralnost i proračunatost, ljudi su u interakcijama i ne nastupaju kao cjelovite ličnosti, već kao akteri čije obilježje definira cilj i smisao akcije. Društvo neprestano prolazi kroz različite faze razvoja, a upravo kroz te promjene dogodile su se i promjene u vrijednosnom sustavu koje se odnose na promjene u braku i obitelji. Aračić i Nikodem (2000; prema Jančić i sur. 2019) navode sljedeće posljedice procesa modernizacije, individualizacije i socijalne diferencijacije: učvršćivanje načela slobodnog izbora partnera, ostvarivanje prava žena i djece, sve veći broj partnerskih brakova, povećanje spolne slobode i dr.

Promjene koje su utjecale na brak i obitelj dovele su do postojanja različitih vrsta obitelji. Prije je postojala nuklearna odnosno tradicionalna obitelj koja se sastojala od majke, oca i djece. Danas više ne postoji samo nuklearna obitelj, niti se obitelj može isključivo kao takva definirati.

U postmodernizmu obitelji mogu biti: razvedeni bračni parovi s djecom, posvojiteljske obitelji, samohrani roditelji, udomiteljske obitelji, istospolne obitelji, alternativne zajednice, izvanbračne obitelji, surogat obitelji te parovi bez djece (Jančić i sur., 2019,156).

U tekstu koji slijedi detaljnije će se objasniti svaka pojedina vrsta obitelji.

Nuklearna obitelj tradicionalna je obitelj koju čine otac, majka i djeca (Jančić i sur., 2019). Volarević (2018; prema Jurčić i sur. 2019) navodi da se broj nuklearnih obitelji smanjuje zbog promjena koje su se dogodile, poput pojednostavljivanja zakonske procedure razvoda braka, sekularizacije, porasta ekonomske neovisnosti žene, raznih oblika stresa i pojave alternativnih zajednica i brakova.

Posvojiteljske, udomiteljske i surogat obitelji - odrasli koji su neplodni, koji bi potomcima prenijeli neki genetski poremećaj, koji su stariji ili samci, a žele obitelj odlučuju se na posvojenje (Berk, 2015). Ljubotina, Radović i Jeleča (2005; prema Jančić i sur. 2019) definira udomiteljske obitelji kao oblik skrbi izvan vlastite obitelji kojim se osobi u obiteljskom okruženju pruža briga primjerena njegovoj dobi i potrebama. Odnosno posvojiteljske obitelji su stalan oblik udomiteljstva. Kada parovi nisu u mogućnosti imati svoje dijete oni uzimaju dijete surogat majke (Jurčić i sur., 2019).

Istospolne zajednice sve su više prihvaćene u svijetu, a čine ih dva pripadnika istog spola (dva muškarca ili dvije žene) (Jurčić i sur., 2019). Rezultati istraživanja vezanih za homoseksualne obitelji pokazuju da su homoseksualni roditelji jednako predani i djelotvorni u odgoju kao i heteroseksualni roditelji, a ponekad i više od njih. Djeca homoseksualnih obitelji ne razlikuju se od djece heteroseksualnih obitelji u mentalnom zdravlju, vršnjačkim odnosim ili rodnom identitetu (Berk, 2015). Tasker (2005; prema Berk 2015) navodi da su gotovo sva istraživanja zaključila da se djeca homoseksualnih roditelja ne razlikuju od druge djece po seksualnoj orijentaciji, zapravo velika većina su heteroseksualci.

Obitelj s jednim djetetom - Kitzmann, Cohen i Lockwood (2002; prema Berk 2015) navode neke osobitosti jedinaca: imaju nešto bliži odnos s roditeljima (koji mogu vršiti pritisak za razvijanjem vještina i postizanjem što boljeg uspjeha), imaju jednako puno bliskih i visokokvalitetnih prijateljstava kao i djeca koja imaju i žive s braćom i sestrama, međutim nešto su slabije prihvaćena u vršnjačkim grupama, a pretpostavlja se da je razlog tome što nisu imali mogućnost naučiti djelotvorne strategije razrješavanja sukoba kroz interakciju s vlastitom braćom i sestrama.

Spojene obitelji čine roditelji, pomajka ili poočim i djeca, a takvu obiteljsku strukturu nazivamo još i usvojena obitelj. Oko 60% razvedenih roditelja ponovno sklopi brak unutar nekoliko godina što znači da je život u obitelji s jednim roditeljem najčešće privremen. Za neku

djecu ova proširena obiteljska mreža može biti pozitivna, međutim većina djece iz ovakvih obitelji ima više problema nego djeca u stabilnim obiteljima iz prvog braka. Prelazak na nova pravila i očekivanja pomajke i poočima može biti stresan za dijete i vrlo često na nove srodnike gledaju kao na uljeze. Postoje dvije vrste spojene obitelji:

1. *Obitelj majke-poočima* najuobičajeniji je oblik spojene obitelji. Ovom obliku obitelji dječaci se prilagode relativno brzo i prihvaćaju poočima koji je topao, koji se suzdržava u prebrzom nametanju svog autoriteta i koji pruža olakšanje od prisilnog kruga interakcija između majke i sina (Berk, 2015). Bray (1999; prema Berk 2015) navodi da djevojčice imaju poteškoće s novim brakom majke jer poočim narušava bliske veze koje je djevojčica uspostavila sa svojom majkom i iz toga razloga djevojčice često reagiraju durenjem i opirućim ponašanjem.
2. *Obitelj otac-pomajka* - kada otac ima skrbništvo, djeca vrlo često negativno reagiraju na novi brak. Djeca koja žive s ocem od početka života s ocem i pomajkom imaju više problema. Pretpostavlja se da se biološke majke od početka nisu mogle nositi s „teškim“ djetetom (obično dječakom), pa su otac i njegova nova partnerica suočeni s djetetom koje ima probleme u ponašanju. Vrlo često se dogodi da očevi brzo prebace odgovornost odgoja na pomajke, što im djeca zamjeraju (Berk, 2015). Hetherington i Jodl (1994; prema Berk 2015) kažu da s pomajkom problem imaju djevojčice, a razlog tomu je to što novi brak prijete odnosu djevojčice s ocem ili zato što su se našle u sukobu bliskosti između dvije majčinske figure.

Izvanbračne zajednice s jednim roditeljem (samohrane obitelji) - samohrani roditelj je onaj roditelj koji samostalno, bez drugog roditelja skrbi o djetetu. Uzroci nastanka jednoroditeljskih obitelji mogu biti raznoliki poput smrti, razvoda braka, napuštanja obitelji jednog roditelja, izvanbračno rođenje djeteta, a u novije vrijeme dugotrajno izbivanje jednog roditelja iz bilo kojeg razloga (posao, bolest, izdržavanje zatvorske kazne) smatra se jednim od uzroka. Suvremene obitelji sve su više raznolike (Fišer i sur., 2006). U društvu se događa transformacija obitelji pa se tako obitelj sve više smanjuje, više je samačkih kućanstava, jednoroditeljskih obitelji, izvanbračne djece i neformalnih veza. U jednoroditeljskim obiteljima dominiraju žene, osobito u Portugalu gdje ih je 94%, dok s druge strane Danska, Luksemburg i Finska imaju najveći udio samohranih očeva (19-20%). Ovi podatci govore da je u novije vrijeme broj jednoroditeljskih obitelji sve veći i da je sve više djece koja se rađaju izvan bračne zajednice, a u nordijskim zemljama svako drugo dijete rođeno je u izvanbračnoj zajednici. Jednoroditeljske obitelji prati i siromaštvo. Dugotrajno siromaštvo i financijski stres narušava sposobnost roditelja da konstantno bude uključen u odgoj djece i da im pruži podršku i skrb

(Raboteg-Šarić, Pećnik, Josipović, 2003). Za djecu predškolske dobi značajan je proces identifikacije, odnosno povezivanja s roditeljem. Mrnjavac (2014) daje pregled istraživanja u kojima je utvrđeno da jednoroditeljske obitelji imaju negativan utjecaj na dječji razvoj. Kod djece samohranih roditelja taj se proces može poremetiti. Djeca s poremećajima u ponašanju i emocionalnim teškoćama češće dolaze iz jednoroditeljskih obitelji. Isto tako postoji veliki broj istraživanja koja pokazuju povišenu razinu agresivnosti, impulzivnosti, devijantnog i neprilagođenog ponašanja koje se obično naziva „problemima eksternalizacije“ u obiteljima s jednim djetetom. Mnogi autori ističu kako djeca iz jednoroditeljskih obitelji imaju dvostruko povećan rizik od psihijatrijskih oboljenja, ovisnosti o alkoholu, samoubojstvu i pokušaju samoubojstva i tri puta veći rizik ovisnosti o drogama u odnosu na svoje vršnjake koji žive s oba roditelja. Prema Čudina-Obradović i Obradović (2006) jednoroditeljske obitelji nemaju nepovoljan utjecaj na razvoj djeteta od dvoroditeljskih, ako samohrani roditelj (najčešće majka) uspije održati povoljno ekonomsko stanje obitelji te dobro mentalno zdravlje i tada stres koji doživljava dijete zbog promjene u strukturi obitelji neće imati razorne posljedice.

Od iznimne je važnosti u kakvoj će obitelji dijete odrastati upravo iz razloga jer obitelj ima veliki utjecaj na razvoj djeteta. Pod pojmom utjecaj obitelji smatra se ponašanje roditelja i okoline koju oni stvaraju za razvoj djece. Roditelji imaju na djecu dvojak utjecaj: oni s djecom imaju dio zajedničkog nasljeđa, a i zajedničku okolinu. Nasljeđe i okolina donekle su međusobno povezani i zbog toga je teško odrediti što zapravo utječe na razvoj i osobine djeteta.

Phillip, Books-Gunn, Duncan, Klebanov i Crane (1998; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006) kažu kako djetetovo nasljeđe i obiteljska okolina mogu biti povezani na tri načina: pasivno, aktivno ili reaktivno, tj. mogu biti u interakciji. Pasivna povezanost predstavlja pasivno prenošenje roditeljskih gena, točnije postoji mogućnost da roditeljski geni utječu na nasljeđe djeteta, ali i njegovu okolinu. Reaktivna povezanost predstavlja interakciju genetskog nasljeđa i djetetove okoline, odnosno okolina drugačije reagira na pojedince različitih naslijeđenih osobina i različite osjetljivosti. Aktivna povezanost omogućuje da geni djeteta utječu na dijete tako da ono izabire i aktivno traži aspekte i svojstva okoline za koje je najviše osjetljivo (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

1.2.1. Utjecaj obitelji na kognitivni razvoj djeteta

Prema Čudina-Obradović i Obradović (2006) mozak je tek rođenog djeteta „plastičan“. To znači da je pripremljen za učenje novih iskustava. Da bi se razvili određeni dijelovi mozga potrebni su mu jasni društveni, emocionalni, perceptivni i spoznajni podražaji u prvih nekoliko mjeseci, pa i tijekom prvih godina života. Ako se dječji mozak razvija u okolini u kojoj je dijete

zapušteno ili izloženo nenormalnim uvjetima razvoja, živčane stanice i djetetovi dendriti povezat će se neprirodno i ubrzano odumirati, odnosno doći će do pojave kritičnih razdoblja. Ta su razdoblja u ljudskom organizmu duža nego u životinja, pa ih nazivamo razdobljima najveće plastičnosti. Nepoticajna obiteljska okolina onemogućuje proces finog usmjeravanja živčane funkcije i prouzročit će poremećaj razvoja prvo u starom dijelu mozga, tj. u limbičkim nukleusima. Stanice tog dijela mozga propast će i doći će do uspostavljanja slučajne veze među njima ili će se razviti nenormalne veze među njima, a broj kvalitetnih veza bit će manji. Upravo će te nepoželjne promjene u strukturi limbičkog sustava spriječiti percipiranje, obradu i uobičajeno reagiranje na emocionalne događaje. Sve te promjene koje se događaju u živčanom sustavu utječu na djetetov kognitivni razvoj.

Blair (2007; prema Čudina-Obradović i Obradović 2006) ističe da će djeca koja odrastaju u nepovoljnoj okolini pokazivati izrazitu nemoć usredotočenosti, slabu motivaciju, pamćenje i nemogućnost planiranja i rješavanja problema, dok će s druge strane povoljna obiteljska okolina smanjivati djetetov stres, razvijati djetetovu pozornost i kognitivnu regulaciju, tj. sposobnost planiranja, uočavanja i ispravljanja pogrešaka. Djeca istog etničkog i socioekonomskog porijekla međusobno se izrazito razlikuju u postignutim rezultatima na mentalnim testovima, a brojne studije su pokazale da ovim razlikama doprinose čimbenici obiteljskog okruženja. Istraživači razlikuju dvije široke skupine obiteljskih utjecaja: dijeljeni okolinski utjecaji koji obuhvaćaju opću obiteljsku atmosferu i iz tog razloga slično djeluje na braću i sestre koji žive u istom domu. U dijeljeni okolinski utjecaj spada dostupnost poticajnih igračaka i knjiga i roditeljsko modeliranje u kognitivno zahtjevnim aktivnostima. Nedijeljeni okolinski utjecaji braću i sestre čine međusobno različitim. Dijeljeni okolinski utjecaj obuhvaća dva tipa istraživanja: istraživanje u kojem se opaža kvaliteta obiteljskog života i njezina povezanost s kvocijentom inteligencije i studije kojima se istražuje kako obiteljska uvjerenja o intelektualnom uspjehu utječu na djetetov uradak (Berk, 2015). Studije su pokazale da na inteligenciju više djeluje nedijeljeni nego dijeljeni obiteljski utjecaj (Berk, 2015). Finkel i Pedersen, 2001; Loehil, Horn i Willerman (1997; prema Berk 2015) kažu da je utjecaj dijeljene okoline na inteligenciju najveći u djetinjstvu. Nakon djetinjstva otvara se put nedijeljenim okolinskim utjecajima jer mladi sve više vremena provode izvan kuće, zatim stječu iskustva koja ne dijele s braćom i sestrama i traže okolinu koja odgovara njihovom genetskom materijalu (Berk, 2015).

1.2.2. Utjecaj obitelji na emocionalni i socijalni razvoj djeteta

Emocije utječu na cjelokupno funkcioniranje pojedinca i imaju glavnu ulogu u interpersonalnom životu pojedinca. Na podražaje iz okoline svako malo dijete reagirat će emocionalno. Suvremene teorije emocija možemo podijeliti u evolucijske, psihobiološke i psihološke (Brajša-Žganec, 2003). Za potrebe ovog rada neće se objašnjavati svaka teorija, ali navest će se ono što im je zajedničko, a to podrazumijeva da se sve teorije emocija sastoje od niza povezanih reakcija na određeni događaj ili situaciju. Emocije uključuju odnos pojedinca s nekim događajem ili objektom, emocionalno izražavanje i prepoznatljivo emocionalno stanje. One mogu biti intenzivne i kratkotrajne te praćene različitim fiziološkim promjenama i dovesti do prekida trenutnog ponašanja. Emocije reguliraju intrapersonalna i interpersonalna ponašanja i utječu na prilagodbu pojedinca (LaFreniere, 2000; Oatley i Jenkins, 2000; prema Brajša-Žganec, 2003).

Brajša-Žganec (2003) navodi kako suvremeni autori faze emocionalnog razvoja dijele u tri skupine, a to su: usvajanje emocija, diferenciranje i transformacija emocija. Usvajanje emocija odnosi se na percepciju i izražavanje emocija. Faza usvajanja emocija uglavnom se odvija u ranom djetinjstvu i uključuje refleksne reakcije, karakteristike temperamenta i usvajanje određenih emocionalnih obilježja. Od rođenja djeca u interakciji s okolinom pokazuju svoje osjećaje i uče prepoznati i kontrolirati emocije. Pozitivne emocije poput iznenađenja i sreće, zatim negativne emocije poput ljutnje, straha i tuge smatraju se osnovnim emocijama i mogu se prepoznati vrlo rano u djetinjstvu. U ranom se djetinjstvu javlja šest osnovnih emocija, a to su: radost, interes/iznenađenje, ljutnja, strah, tuga i gađenje.

Faza diferenciranja obuhvaća modificiranje signala iz okoline pri čemu se taj proces odvija pod utjecajem učenja prvenstveno obiteljskih obrazaca ponašanja, a emocionalne reakcije povezuju se s novim kontekstom. Naime, ova faza uključuje strategije koje su usklađene s društvenim očekivanjima, a omogućuju minimaliziranje ili pretjerano naglašavanje izražavanja emocija ili prikrivanje nekih emocija. U interakciji s roditeljima djeca diferenciraju i modificiraju svoje izražavanje emocija, oponašaju roditelje i na taj način stvaraju obiteljske obrasce ponašanja. U dječjoj je dobi glavno obilježje emocionalnog razvoja prepoznavanje emocija putem socijalne kognicije. Djeca već od rođenja nauče identificirati emocije, ali potrebno im je neko vrijeme da integriraju informacije iz različitih izvora i da nauče potiskivati nepoželjne emocionalne iskaze i diferencirati svoje osjećaje da bi udovoljili očekivanjima okoline. U fazi transformacije emocija dolazi do povezanosti emocionalnog iskustva i verbalizacije emocija, do miješanja emocija i njihovih transformacija. Ova je faza najsloženija i najmanje istražena.

U ranom djetinjstvu razvija se sposobnost regulacije emocija iz interakcije s članovima obitelji, odnosno primarnim skrbnicima i iz dječjeg prirođenog temperamenta. Usvajanje dječjeg emocionalnog izražavanja, prepoznavanja i razumijevanja emocija pod utjecajem je pravila i normi emocionalnog ponašanja kulture u kojoj se dijete razvija (Brajša-Žganec, 2003).

Prema Čudina-Obradović i Obradović (2006) odgoj u obitelji priprema dijete za buduće zrele odnose s vršnjacima, okolinom, ali i životnim partnerima i suradnicima. Dječja regulacija emocija ima važnu ulogu u procesu socijalizacije. Vršnjaci uz obitelj imaju najvažniji utjecaj na djetetov socioemocionalni razvoj u predškolskoj dobi. Naime, djeca traže socijalnu potporu od svojih prijatelja kako bi se uspješnije nosila sa životnim stresom, životnim promjenama i poduprla vlastiti socijalni i kognitivni razvoj.

Socijalni razvoj djeteta obuhvaća ponašanja, stavove i afekte koji obuhvaćaju dječju interakciju s odraslima i vršnjacima. Socijalna ponašanja i rana socijalna interakcija između majke (odnosno primarnog skrbnika) i djeteta razvija se putem urođenih mehanizama koji omogućavaju majci i djetetu prilagođena ponašanja oblikovana tako da osiguravaju djetetovo preživljavanje (Brajša-Žganec, 2003). Zhou i sur. (2002; prema Čudina-Obradović i Obradović 2006) kažu da djetetovo socijalno funkcioniranje uvelike ovisi o obiteljskoj izražajnosti, prije svega o majčinom pokazivanju pozitivnih emocija.

Brajša-Žganec (2003) navodi da teoretičari ističu važnost socijalnog učenja putem potkrepljenja, kažnjavanja i učenja opažanja za dječje socijalno ponašanje i njihovu socijalnu interakciju. Tako Vigotski navodi da se socijalno ponašanje stječe putem kognitivnih vještina u interakciji s drugima koji usmjeravaju zaključke, percepciju, tumačenje događaja i očekivanja pojedinaca u vezi s budućim događajima. Brofenbrenner naglašava važnost okoline za dječji razvoj i psihosocijalnu prilagodbu. Ova teorija naglašava da je dječji razvoj nužno razmatrati unutar konteksta u kojem se on odvija. Postoje četiri razine okolinskih utjecaja na dijete, počevši od onih koje su djetetu bliske i u kojima neprestano sudjeluje pa do onih koje su mu prilično udaljene i u kojima ne sudjeluje izravno. Hoće li dijete biti socijalno kompetentno ovisi o njegovoj regulaciji emocija, poznavanju i razumijevanju okoline, socijalnim vještinama te njegovoj sposobnosti da se ponaša u skladu s tim spoznajama.

Clack i Ladd (2000; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006) navode kako je važno uspostaviti emocionalnu bliskost s roditeljima koja se očituje u međusobnoj toplini, zajedničkoj vedrini i snažnom izražavanju međusobnih osjećaja ljubavi jer je to važno za postizanje socijalne prilagođenosti, osobito prosocijalne-empatične orijentacije za stvaranje prijateljstva i vršnjačke prihvaćenosti. Istraživanje Millsove i Rubina (1998) pokazalo je da se djeca čije majke previše nadziru dijete i naređuju mu povlače. S druge strane majke koje premalo zahtjeva

postavljaju pred dijete i ne daju jasne upute, izazivaju agresivno ponašanje djeteta (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Salovey i Mayer (1990; prema Vučenović, Takšić, Hajncl, 2014) emocionalnu su inteligenciju odredili kao skup sposobnosti koja bi trebala doprinijeti točnijoj procjeni i izražavanju svojih emocija, ali i procjeni tuđih emocija i njihovoj uporabi u motiviranju, planiranju i postignuću ciljeva tijekom života. Brojna istraživanja pokazala su da adolescenti s nižom razinom emocionalne inteligencije imaju višu razinu konfliktnih ponašanja i agresivnosti od vršnjaka s višom razinom emocionalne inteligencije. Također je utvrđeno da su mladi s višom razinom emocionalne inteligencije u prosjeku manje skloni raznim sukobima i agresivnom ponašanju. Obiteljska interakcija ima snažnu ulogu u učenju i razvoju sposobnosti regulacije i upravljanja emocijama jer roditelji usmjeravaju djecu koje emocije i u kojoj mjeri iskazati već od ranog djetinjstva (Vučenović, Takšić i Hajncl, 2014).

1.2.3. Utjecaj obitelji na tjelesni razvoj djeteta

Na tjelesni razvoj djeteta utječe toplina i brižnost obiteljske okoline (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Tjelesni je razvoj rezultat složenog uzajamnog djelovanja genetskih i okolinskih činitelja. Iako je nasljeđe važno, okolinski činitelji dosta utječu na ekspresiju gena (Berk, 2015).

Chen, Mathews i Boyce (2002; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006) navode tri osnovna pristupa proučavanju utjecaja obitelji na tjelesno zdravlje. Jedan pristup nastoji proučiti utjecaj socijalno-ekonomskog položaja obitelji (SEP) (ekonomski, obrazovni profesionalni i statusni položaj roditelja i siromaštvo) na zdravlje djeteta i dugoročne posljedice koje će se pokazati u odrasloj dobi. Drugi pristup više naglašava obiteljske procese, društvenu i emocionalnu sredinu koji će znatnije djelovati od samog socijalno-ekonomskog položaja obitelji na tjelesno, ali i na duševno zdravlje djece (Repetti i sur., 2000; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Treći pristup pokušava utvrditi i proučiti glavne mehanizme putem kojih se nepovoljni socijalno-ekonomski položaj obitelji najvjerojatnije očituje u nepovoljnom emocionalnom ozračju, koji proizvodi negativne emocije i spoznaje koje će istodobno potaknuti nepoželjne fiziološke mehanizme i nezdrave oblike ponašanja (Gallo i Mathews, 2003; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Kvalitetna prehrana, relativno visoka zaštita od bolesti i emocionalna dobrobit nužni su za zdrav razvoj djece (Berk, 2015). Međutim, sva djeca nemaju uvjete za zdrav razvoj. Mortalitet djece povezan je sa socijalno-ekonomskim položajem obitelji. Što je niži SEP, to je mortalitet veći. Najčešći uzroci mortaliteta jesu astma i bolesti dišnih puteva, ali i rak i prirođene

anomalije i bolesti srca. Osim toga djeca nižeg SEP-a češće poboljšavaju, izložena su akutnim i zaraznim bolestima te nezdravom načinu življenja. Rizične obitelji utječu na zdravlje djeteta, njegovo djetinjstvo i odrastanje. Takve obitelji nepovoljno utječu na tjelesno zdravlje djeteta i uzrokuju dugoročne zdravstvene tegobe, a sve to posljedica je reakcije djetetovog organizma na stres. Djeca u rizičnim obiteljima su lošijeg općeg zdravlja, pretiła, češće poboljšavaju u adolescenciji i sklonija su težim bolestima u zreloj dobi (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

1.3. RODITELJSTVO

Roditeljstvo je pojam koji obuhvaća čitav niz procesa i sastoji se od zadataka, uloga, pravila, komunikacija i međuljudskih odnosa koje odrasli ostvaruju u kontaktu sa svojim djetetom (Klarin, 2006). Pojam roditeljstva toliko je širok da mu pri uporabi često ne možemo prepoznati pravi smisao i značenje. Na roditeljstvo možemo gledati kao na odlučivanje za djecu, preuzimanje i prihvaćanje roditeljske uloge i redefiniranje vlastitih ciljeva i vrijednosti, ali i doživljaja vlastite vrijednosti zbog emocionalnog i materijalnog ulaganja i ulaganja napora, zbog nagrade u emocionalnoj povezanosti i doživljaju djetetovog uspjeha i razvoja (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Prema *Obiteljskom zakonu* roditeljstvo se prije svega definira kao dužnost roditelja da se skrbe o djetetu s ciljem zaštite dobrobiti djeteta, osobnih i imovinskih interesa (članak 91), da se skrbi o zdravlju i životu djeteta (članak 92), te da ga odgajaju kao humanu, slobodnu, domoljubnu, moralnu, marljivu, osjećajnu i odgovornu osobu (članak 93) (Obiteljski zakon, NN 103/15,98/19).

Arendell (1997; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006) kaže da se od roditelja očekuje vođenje i hrabrenje djeteta kroz (kognitivni, fizički, socijalni, emocionalni, moralni, seksualni, duhovni, kulturni i obrazovni) razvoj u svoj njegovoj složenosti. Roditeljstvo uključuje, brigu, odgoj, pružanje pomoći i potpore tijekom socijalizacije jer je roditeljstvo socijalni proces koji čini dinamički i uzajaman odnos (Klarin, 2006). Balter (2002; prema Milić Babić, 2019) navodi da se u kontekstu roditeljstva socijalna podrška može promatrati i kao sigurnosna mreža za roditelje i njihovu djecu koja proizlazi iz društvenog okruženja (prijatelji, rodbina, susjedi, usluge u zajednici). Prema odrednicama procesnog modela roditeljstva upravo se socijalna podrška smatra ključnom za kvalitetu roditeljstva (Belsky 1984; prema Milić Babić, 2019).

1.3.1. Doživljaj roditeljstva

Kod pojma roditeljstva razlikujemo nekoliko skupina pojmova koje je potrebno jasno odrediti kada se proučava i želi razlikovati bit roditeljstva, oblici roditeljstva i utjecaj roditeljstva na djecu. Odlučivanje za djecu, preuzimanje i prihvaćanje roditeljske uloge, svjesno

ili intuitivno postavljanje odgojnih ciljeva te doživljaj vlastite vrijednosti zbog ulaganja napora i emocionalne povezanosti te djetetova uspjeha, skup je pojmova koji pripadaju u doživljaj roditeljstva (Čudina-Obradović i Obradović, 2003).

Tijekom povijesti mijenjalo se shvaćanje važnosti roditeljstva i djeteta. Činilo se da u zapadnim društvima, u najnovije vrijeme, tradicionalan stav o poželjnosti i centralnosti djeteta u životu odraslog pojedinca donekle uzmiče pred vrijednostima individualizma, materijalizma i hedonizma što se odražava u individualnoj odluci o (ne)rađanju djeteta, želji za slobodom odlučivanja, samopoštovanjem u karijeri, slobodom od materijalnih i vremenskih ograničenja, te slobodom izbora vrste radne aktivnosti i slobodnog vremena (Alwin, 1996; Jones i Brayfield, 1997; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2003). Prema Keresteš i Brković (2014) mnogi autori navode da je doživljaj ili samopercepcija roditeljstva krovni naziv za konstrukte poput roditeljskog lokusa kontrole, roditeljske samoefikasnosti, doživljaja zahtjevnosti i stresa roditeljstva, roditeljskih stavova i uvjerenja o djeci i roditeljstvu, važnosti i zadovoljstva roditeljstvom, doživljaja (ne)ravnoteže između roditeljske i drugih životnih uloga, roditeljskih meta-emocija i meta-roditeljstva. Rezultati istraživanja doživljaja roditeljstva pokazuju da su osjećaji i misli koje pojedinci imaju o vlastitom roditeljstvu važna odrednica njihovih odgojnih postupaka i ponašanja prema djetetu te sveukupne kvalitete odnosa roditelj-dijete, a time i djetetovog razvoja. Doživljaj roditeljstva ovisi o dobi i spolu roditelja i djece, konkretnoj društvenoj atmosferi, o kvaliteti partnerskih odnosa, odnosno o povijesnom vremenu. U adolescenciji doživljaj roditeljstva razlikuje se od onog u odrasloj dobi. U mlađoj odrasloj dobi socijalna mreža ohrabruje roditeljstvo jer mladima nedostaju mnogi resursi koji omogućuju istaknutost roditeljske uloge i predanosti. Sve to pridonosi porastu značenja majčinskog, odnosno očinskog identiteta koji utječu na doživljaj roditeljstva i na otvorene oblike roditeljskog ponašanja. Doživljaj roditeljstva u zreloj odrasloj dobi povezan je s razvojem generativnosti, odnosi odraslih roditelja i njihove djece postaju kompleksniji (Lacković-Grgin, 2010).

1.3.2. Suvremeno roditeljstvo

Mnoge društvene, ekonomske i demografske promjene u svijetu uzrokovale su promjene u organizaciji obiteljskog života, strukturi obitelji i obiteljskim odnosima. Obitelj je uključena u život šire zajednice i promjene koje se događaju u društvu uvelike utječu na promjene u obitelji. Suvremeno društvo nametnulo je promjene s kojima se susreću suvremene obitelji poput nezaposlenosti, nesigurne egzistencije, porastom broja razvoda brakova, nasiljem u obitelji i preopterećenosti poslovnim obavezama. Stres i užurbanost koje idu u korak s današnjim

vremenom dovode do toga da roditelji sve manje vremena provode sa svojom djecom. Juul (2006; prema Jurčević Lozančić, 2012) navodi da će djeca koja se rode u današnje vrijeme više vremena provesti s profesionalnim osobljem nego sa svojim roditeljima. U skladu s prethodno navedenim Rinaldi (2006; prema Jurčević Lozančić, 2012) tvrdi da se dijete sve ranije odvaja od roditelja i smješta u predškolske ustanove.

Tradicionalno shvaćanje roditeljstva poistovjećivalo se s majčinstvom i na njega se gledalo kao na nerazdvojan dio ženina, a ne muškarčeva identiteta. Deutsch (2001) suvremeno roditeljstvo shvaća kao „ravnopravno roditeljsko partnerstvo“ (Čudina-Obradović i Obradović, 2002). Dakle, unutar obitelji odnos između muškarca i žene postaje izjednačen. Uloga očeva u odgoju djece postaje sve veća, a roditelji jednako materijalno pridonose obitelji (Klarin, 2006). Juul (2003; prema Jurčević Lozančić 2012) navodi da ravnopravnost u obiteljskoj zajednici podrazumijeva jednako uvažavanje različitosti partnera koje treba prihvatiti kao snagu za stvaranje zajedništva. U suvremenoj obitelji muškarci i žene ravnopravno dijele brigu o djeci i kućanske poslove. Ono što suvremenu obitelj čini posebnom je to da ona ima sve manje članova i da se više pažnje posvećuje međusobnim obiteljskim odnosima koji se zasnivaju na međusobnom razumijevanju i povjerenju, više se pažnje posvećuje i odgoju djeteta i njegovim potrebama. Kada govorimo o suvremenoj obitelji nikako ne treba zaboraviti činjenicu da je razvod brakova u stalnom porastu. Razlog tome je sve učestalija autonomija i samostalnost partnera. Unatoč tako velikom broju razvoda za suvremenu je obitelj karakteristično ponovno stupanje u brak (Jurčević Lozančić, 2012).

1.4. RAZVOD RODITELJA

Partnerski odnosi utječu na svakog partnera pojedinačno, ali i na njihov međusoban odnos. Isto tako oni djeluju i na dobrobit djece. Dobri partnerski odnosi djeluju povoljno na djecu i njihov razvoj, dok loši odnosi na djecu i njihov razvoj djeluju nepovoljno. Razlog tome je činjenica da su mala djeca jako osjetljiva na odnos okruženja, a najviše na odnos roditelja prema njima. Dijete u prvoj godini života razvija pozitivnu emocionalnost i svladavanje osjećaja u skladu s time kako doživljava odnos majke i/ili oca prema sebi. Ako je osoba koja skrbi o djetetu depresivna i ne izražava ljubav i toplinu dijete će biti plačljivo, prestrašeno, nezadovoljno i neće biti sposobno nadvladati te osjećaje. Dakle zbog emocionalnog razvoja djeteta potrebno je da su roditelji zadovoljni međusobnim odnosom i da imaju izgrađenu međusobnu intimnost. Negativni osjećaji koji vladaju među partnerima mogu ih ugroziti i partneri mogu posegnuti za alkoholom i drugim ovisnostima u želji da se oslobode stresa. Međutim, mnogi od njih posegnu i za prekidom veze kao načinima da se oslobode stresa

(Obradović, Blažinić i Lukinec, 2012). Obitelj je krhka dinamička struktura koja je osjetljiva na unutarnje i vanjske promjene koje proizlaze iz promjena u njezinoj strukturi i u promjeni odnosa između njezinih članova. U svakoj obitelji može doći do svađe, sukoba, konflikata, prijetnji i vikanja. Loši odnosi između roditelja ne mogu se sakriti pred djecom, koliko god se roditelji trudili (Svilar Blažinić, 2014).

Razvod je postupak kojim prestaje brak, tj. zakonom uređena životna zajednica žene i muškarca. Do razvoda dolazi kada se roditelji više ne uspijevaju dogovoriti oko rješavanja svojih problema, kada njihove svađe postanu sve češće i kada shvate da njihov zajednički život ne djeluje dobro na njih same, ali isto tako i na ostale članove obitelji (Buljan Flander i Zarevski, 2010). Razvod nije samostalan događaj, već je proces koji uključuje mnogo faza kroz koje trebaju proći roditelji i djeca. On počinje većim problemima braka koji se s vremenom raspada, odnosno razvod je kriza koja vrlo često bude na vrhuncu kada se već predaju dokumenti za razvod i donosi nekoliko godina neravnoteže svima u obitelji (Wallerstein i Blakeslee, 2006). To je teško razdoblje za sve članove obitelji, a posebno teško može biti za djecu (Buljan Flander i Zarevski, 2010). Kada dođe do razvoda važno je djeci objasniti što će se s njima dogoditi i da oni nisu razlog rastave i da ih roditelji i dalje vole. Govoriti djeci o prekidu braka iznimno je teško, no jako je važno da im se to kaže na planiran i promišljen način (Bayer i Winchester, 2006). Razvod sam po sebi ne oštećuje uvijek djecu, no problem nastaje kada između roditelja vlada neprijateljstvo. Takav odnos roditelja povređuje dijete i kada samo stoji po strani i promatra kako roditelji izmjenjuju napade. A ono što najviše povređuje dijete je kada se jedan roditelj bavi okretanjem djeteta protiv drugog roditelja (Warshak, 2008). Roth, Harkins i Eng (2014; prema Buljan Flander i Roje Đapić 2020) kažu da je nemogućnost prilagodbe djece na razvod gotovo uvijek uvjetovana roditeljskim sukobima. Amato i Booth (1997; prema Buljan Flander i Roje Đapić, 2020) navode da izloženost kroničnim, otvorenim i nerazriješenim sukobima između roditelja povećava rizik od dugoročnih teškoća kod djece. Djeca različito reagiraju na razvod roditelja pa tako dječaci katkada drugačije od djevojčica reagiraju na razvod roditelja. Dječaci mogu biti agresivniji, skloniji su popuštanju u školi i više su neposlušni, te im u prosjeku treba više vremena za prilagodbu na novu situaciju. S druge strane djevojčice na razvod roditelja reagiraju sramežljivim ponašanjem, stalnom zabrinutošću i tugom te povlačenjem iz društva (Buljan Flander, Zarevski, 2010). Važno je naglasiti da većina djece uspješno savlada to razdoblje života bez većih razvojnih poteškoća, ali jednom dijelu djece posljedice razvoda ostavljaju traume za cijeli život (Brajković, 2007).

1.4.1. Pokretanje razvoda

Simon Duck (1992; prema Čudina-Obradović, 2006) ponudio je pet etapa kroz koje partneri prolaze od vremena kada su u braku bili sretni do trenutka kada zaključe da zajednički život više nema smisla. Prva etapa je *emocionalni raskid* u kojoj dolazi do emocionalnog hlađenja obično jednog partnera. U ovoj etapi partneri se udaljavaju i kontakt među njima sve je rjeđi. Druga faza je *intrapsihička* u kojoj partner koji je započeo emocionalno udaljšavanje uočava slabosti drugog partnera koje prije nije primjećivao. U trećoj *dijadnoj ili bračnoj etapi* kritizirani bračni partner shvaća da je njegov bračni partner u braku nezadovoljan i traži objašnjenje. Rasprave koje slijede racionalne su, ali vrlo često emotivne. Ukoliko partneri uspiju pronaći zadovoljavajuće rješenje brak će se nastaviti. Ako pak ne pronađu zajedničko rješenje nastupit će četvrta etapa. U četvrtoj etapi koju nazivamo *društvena etapa* nezadovoljni bračni partneri objašnjavaju rodbini i prijateljima teškoće koje su ih zadesile i spominju mogućnost razvoda. I u petoj, posljednjoj etapi koju nazivamo *bračni sprovod*, partneri donose odluku o razvodu (Čudina- Obradović i Obradović, 2006).

Razvod je proces koji može trajati godinama i u njemu se negativni događaji mogu samo nizati jedan na drugog (Bujišić, 2015). Duck (1998; prema Klarin 2006) kaže da rastava braka može biti mirna ili bučna. Mirna rastava podrazumijeva dogovoren prekid bračnih odnosa koji je proizašao iz nedostataka emocija, odvajanje od uloge supruga ili supruge i odvojeno obavljanje svakodnevnih rutinskih poslova koji na kraju završava zakonski reguliranim raskidom braka. S druge strane bučna rastava ne podrazumijeva potpun raskid prema navedenim kriterijima. Kao primjer takva rastave može se navesti kada jedan od supružnika i dalje osjeća ljubav prema bivšem partneru ili partnerici, dijele svakodnevne i bračne obaveze, a pri tome su zakonski rastavljeni, ili pak partneri dijele dnevne aktivnosti i u braku su, ali im nedostaje uloga supružnika jednog od partnera (Klarin, 2006). Razvod najčešće počinje roditeljskim svađama koje su obično oštre, praćene vikom i nasiljem, a najčešće izbijaju noću kada djeca spavaju. Djeca postaju svjedoci međusobnih vrijeđanja roditelja, a nerijetko se događa da roditelji dijete nastoje pretvoriti u uhodu, ispitujući ga kako se drugi roditelj ponaša kada on nije prisutan. Proces se dalje nastavlja odvojenim životom roditelja, pri čemu obično otac odlazi od kuće i prestaje skrbiti o djetetu. Kada je razvod napokon završen, na red dolazi prilagodba svih članova raspadnute obitelji na novi život. U djetetovom životu puno se toga mijenja. Obično je jedan roditelj fizički odsutan iz kuće, a ponekad se dijete s drugim roditeljem mora odseliti iz doma u kojem je do tada živjelo (Bujišić, 2005).

1.4.2. Vrste razvoda

Suvremene teorije razvod dijele prema stupnju konflikta, odnosno prema uspješnosti komunikacije među roditeljima (Oldham, 2017; Gottman, 2014; Mikolai i Kulu, 2018 prema Buljan Flender i Roje Đapić, 2020). Prema tome razvod može biti: *prijateljski* u kojem bivši partneri zadržavaju topao odnos, međusobno se dogovaraju i komuniciraju. Među njima nema romantične strasti, ali se bez problema družu i provode zajedničko vrijeme s djetetom (Buljan Flender i Roje Đapić, 2020). Takvi roditelji bolje funkcioniraju kao prijatelji nego kao ljubavnici ili partneri (Buljan Flender, Jelić Tuščić i Matešković, 2014). *Razvod kao sklapanje posla* je razvod kod kojeg se bivši partneri dogovaraju kao da su na poslovnom sastanku. Između njih nema toplih i prijateljskih emocija. U njihovom odnosu nema bliskosti, ali nema ni otvorenih sukoba i zamjeranja (Johnston i Campbell, 1999; Marshack, 2009; prema Buljan Flender i Roje Đapić, 2020). Supružnici gledaju na razvod kao na sklapanje posla, odnosno oni shvaćaju da se više ne vole i da ne dijele zajedničke interese i žele svaki za sebe nastaviti sa svojim životom (Buljan Flender, Jelić Tuščić i Matešković, 2014).

Visokokonfliktni razvod je razvod u kojem se ne prekidaju svađe između partnera s protokom vremena, a djeca se nalaze u središtu njihovog sukoba (Hetherington i Kelly, 2002; prema Buljan Flender i Roje Đapić, 2020). Roje Đapić, Buljan Flender i Galić (2020) daju nekoliko definicija visokokonfliktnog razvoda. Prema Elrodu (2001) takav razvod uključuje stalnu želju za svađama i veliko neprijateljstvo i nedostatak povjerenja među roditeljima. Prema Johnstonu (1994) takav razvod predstavlja verbalnu i/ili tjelesnu agresiju, nepovjerenje među roditeljima i visoku hostilnost. Prema Anderson, Palmer, Mutchler i Berk (2010) visokokonfliktni razvod predstavlja maladaptivne interpersonalne obrasce, kronično neslaganje i napade na osobnoj razini. Prema Weneru (2003) roditelji su u visokokonfliktnom razvodu usmjereni na svoje potrebe i poteškoće, često imaju slabiju komunikaciju s djecom i manje nježnosti i dosljednosti u odgoju. Rezultati nekih istraživanja pokazuju da pojedinci u razvodu, posebno visokokonfliktnom, često pate od poremećaja osobnosti. Jedna od najčešćih karakteristika osobnosti visokokonfliktnih razvoda je obrambeni stav pojedinaca. Visokokonfliktni pojedinci potiču vlastitu odgovornost za bilo koji problem projicirajući veliki dio krivnje na partnera. Na sebe gledaju kao na osobu koja je živjela s pogrešnom osobom i tu „pogrešnu osobu“ krive za postojeći konflikt. Osobe uključene u konflikt češće su reaktivne nego pasivne. Reaktivni pojedinci imaju problema s inhibicijom i češće reagiraju na snažan emocionalan podražaj (Ernečić i Petričević, 2016). Visoki konflikt roditelja predstavlja rizik od emocionalnog zlostavljanja djeteta. Kruk (2018; prema Roje Đapić, Buljan Flender i Galić, 2020) kaže da posljedice koje imaju djeca izložena dugotrajnim roditeljskim sukobima, a

posebno otuđena djeca, izjednačuju se s posljedicama koje trpe djeca zlostavljana na druge načine. Naime, mnogi autori navode da dugotrajna izloženost visokom konfliktu između roditelja ima jednake posljedice kao tjelesno zanemarivanje i zlostavljanje u kognitivnom, emocionalnom i socijalnom aspektu (Roje Đapić, Buljan Flander i Galić, 2020). Najčešći razlozi za konfliktne nesuglasice između roditelja su financijska situacija i mogućnost viđanja djeteta (Buljan Flander, Jelić Tuščić i Matešković, 2014).

1.4.3. Efekti razvoda

Stručnjaci koji se bave radom s djecom i mladima desetljećima primjećuju da se djeca rastavljenih roditelja po nekim karakteristikama razlikuju od djece iz cjelovitih obitelji. Mnogi autori navode da djeca rastavljenih roditelja imaju puno više emocionalnih, ponašajnih, socijalnih, zdravstvenih i akademskih teškoća. Također u odrasloj dobi prema istraživanjima djeca rastavljenih roditelja postižu niže razine obrazovanja, imaju niži osjećaj osobne dobrobiti, slabije odnose s roditeljima (osobito očevima) i imaju više problema u partnerskim odnosima odnosno u konačnici se sami češće razvode i imaju više pozitivan stav o razvodima (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020). U Njemačkoj je jedno istraživanje pokazalo da se u prvih deset godina braka 25% djece rastavljenih roditelja i samo rastaje. Aračićeva studija pokazuje da 75% aktualno rastavljenih obitelji vrlo slabo prakticira odlazak na nedjeljnu misu, što pokazuje da vjersko obiteljsko ozračje ima odlučan utjecaj na oblikovanje vjerske svijesti djece i na njihovo poimanje braka (Aračić, 2016). Prema Sprenklu (2014) neki autori nalaze transgeneracijske efekte razvoda koji objašnjava prenošenje obrazaca funkcioniranja u obitelji, tako da bi se razvod roditelja u sadašnjosti mogao odražavati tri generacije dalje odnosno na djecu koja još nisu „u planu“.

U mnogim se istraživanjima nastojalo otkriti što je to što djeci u razvodu braka šteti. I došli su do zaključka da djeci najviše štete sukobi između roditelja, a ne sam čin razvoda (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020). Amato (2000; prema Buljan Flander, Jelić Tuščić i Matešković, 2014) kaže da dugotrajne napetosti koje prethode i slijede nakon samog razdvajanja dovode do ponašajnih, emocionalnih, interpersonalnih i školskih poteškoća kod djece. Kim (2011; prema Buljan Flander, Jelić Tuščić i Matešković, 2014) navodi da se razvodom roditelja djetetu događa čitav niz manjih promjena te da je broj tih mogućih promjena koje razvod donosi, više nego sam razvod, ono što za djecu predstavlja rizik. Razvod sa sobom donosi brojne promjene poput preseljenja, promjene škole, gubitka prijatelja, nove partnere, polubraču i tome slično. Mnogo životnih promjena koje se događaju u kratkom vremenu tijekom razvoda mogu imati

negativan utjecaj na mentalno i fizičko zdravlje odraslih i djece. (Buljan Flander, Jelić Tuščić i Matešković, 2014).

1.4.3. *Konflikti u razvodu*

Garrity i Baris (1997) kategorizirali su sukobe roditelja u razvodu u pet kategorija:

1. *Minimalni sukob*- roditelji su riješili većinu partnerskih sukoba i uspijevaju surađivati oko odgoja. Roditelj uspješno odvaja svoje potrebe od potreba djeteta i podržava odnos djeteta s drugim roditeljem.
2. *Blagi sukobi*- roditelji ponekad govore djetetu protiv drugog roditelja, povremeno se svađaju pred djetetom i traže od njega da bira strane, skloni su ispitivati dijete o drugom roditelju i njegovom životu.
3. *Umjereni sukob*- roditelji su skloni verbalnom nasilju, često se intenzivno svađaju pred djetetom, omalovažavaju drugog roditelja i govore djetetu protiv drugog roditelja
4. *Jaki sukobi*-roditelji prijete nasiljem i upuštaju se u tjelesne sukobe, skloni su emocionalno ucjenjivati dijete i nastoje da se dijete otuđi od drugog roditelja
5. *Izraziti sukobi*- roditelji su skloni zlostavljati dijete (posebno emocionalno), imaju značajnija psihopatološka odstupanja i ponekad koriste sredstva ovisnosti.

Osim prema intenzitetu sukobe možemo podijeliti i prema dimenzijama. Johnston (1994) navodi tri dimenzije konflikta u razvodu:

1. *Sadržajna*- odnosi se na to koja je tema sukoba o kojoj roditelji govore (npr. podjela imovine, alimentacija, viđanje s djecom; odgovara na pitanje „ŠTO“
2. *Taktička*- odnosi se na načine rješavanja sukoba (npr. izbjegavanje, uvjeravanje drugih u vlastito stajalište, snažno uplitanje institucija sustava i raznih stručnjaka mentalnog zdravlja, verbalna agresija); odgovara na pitanje „KAKO“
3. *Afektivna*- odnosi se na stupanj negativnosti (npr. neugodan emocionalna naboj, neprijateljstvo prema bivšem partneru koje se može izražavati otvoreno ili pasivno); odgovara na pitanje „EMOCIJA“ (Buljan Flander, Roje Đapić, 2020).

Razvod negativno utječe na roditelje i dijete, ali na dijete štetnije djeluje odnos netrpeljivosti između roditelja tijekom razvoda. U predškolskoj dobi djeca su usmjerena na sebe i misle kako su oni uzrok svega što se događa i često zaključuju da su oni krivci za nastalu situaciju, svađe i odlazak jednog od roditelja (Brajković, 2007). Rezultati nekih istraživanja pokazuju da posljedica roditeljskih sukoba ovisi o spolu, a ne samo dječjoj dobi. Dječaci češće reagiraju ljutnjom i agresijom, a djevojčice emocionalnom uznemirenošću ili internaliziranim problemima poput samookrivljanja (Čavarović-Grabar, 2007).

1.4.4. „Otudjenje“

Baker i Ban-Ami (2011; prema Roje Đapić i Buljan Flander, 2019) kažu da otudjenje djeteta od roditelja predstavlja niz roditeljskih ponašanja koja namjerno ili dugoročno interferiraju i narušavaju odnos djeteta s drugim roditeljem. Otudjenje dolazi od nesvršenog glagola „otuđiti“, a odnosi se na stanje djeteta koje je otuđeno, odnosno dijete iskazuje neopravdan otpor prema jednom roditelju nasuprot idealizaciji drugog roditelja. Drozd i Olsen (2004; prema Buljan Flander i Roje Đapić, 2020) navode da roditeljsko otudjenje treba razlikovati od udaljavanja, koje obuhvaća ponašanja roditelja kojima on šteti svojem odnosu s djetetom, a drugi roditelj ne ulaže u njihov odnos. Opravdano odbacivanje roditelja može se dogoditi ako je dijete bilo žrtva zlostavljanja od strane jednog roditelja. U tome slučaju odbačeni roditelj ima odgovornost za djetetovo odbacivanje. Djeca koja su žrtve zlostavljanja pokazuju autentičan strah od zlostavljača uz istovremenu ljubav prema njemu i čežnju za adekvatnim odnosom. Zbog toga djeca žrtve zlostavljanja koja odbijaju kontakt s roditeljem zlostavljačem neće imati jednake reakcije kao djeca koja su u procesu otuđenja (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020).

Različiti autori opisuju različite strategije otuđenja, a široku primjenu u praksi ima Warshakova (2003) teorija koja obuhvaća i širok spektar ponašanja poput pretjeranog udaljavanja djeteta da bi se osigurala njegova naklonost, izostavljanja drugog roditelja iz razgovora (ponašanje kao da ne postoji), pretjeranog naglašavanja malih i uobičajenih propusta drugog roditelja, intenzivnog zadiranja i kontroliranja zajedničkog vremena djeteta i drugog roditelja, opstruiranjem kontakata djeteta i drugog roditelja, zabranjivanjem kontakata djeteta i drugog roditelja, pokazivanjem vlastitih neugodnih emocija kada je dijete s drugim roditeljem, kritiziranjem drugog roditelja pred djetetom i lažnim optuživanjem drugog roditelja za zlostavljanje (Roje Đapić, Buljan Flander i Galić, 2020).

Gardner (1998) opisuje osnovne skupine ponašanja koje se javljaju kod otuđene djece, a to su: *kampanja ocrnjivanja, apsurdni razlozi i racionalizacije za odbacivanje roditelja, nedostatak ambivalencije prema roditeljima, fenomen „nezavisnog mislitelja“, nedostatak krivnje zbog ponašanja prema odbačenom roditelju, slaganje s jednim roditeljem pri roditeljskim sukobima, prezentiranje posuđenog scenarija i odbacivanje proširene obitelji odbačenog roditelja* (Buljan Flander, Roje Đapić, 2020). Otudjenje se kao i većina psiholoških problema najvjerojatnije može ublažiti ako se nešto učini odmah. Otudeni roditelj ne bi trebao dopustiti da dijete bude izolirano od njega, već zauzeti aktivan stav i ako mirna sredstva ne pomažu, roditelj treba konzultirati odvjetnika obiteljskog prava koji će ga spojiti s djetetom (Warshar, 2008). Kruk (2018; prema Buljan Flander i Roje Đapić, 2020) navodi sljedeće

posljedice otuđenja, a to su: nisko samopoštovanje, mržnja prema samome sebi, depresija, narušen socioemocionalni razvoj (izolacija, povlačenje, socijalna anksioznost), nedostatak autonomije, niska samodostatnost, ovisnost o roditelju, slabije akademsko postignuće, lošija kontrola impulsa, ovisnosti, samoozljeđivanje, teškoće općeg mentalnog zdravlja.

1.4.5. Obitelj nakon razvoda

Razvod roditelja nije mala kriza u djetetovom životu. Štoviše razvod je obično najveća kriza s kojom se dijete suočava u obiteljima srednjeg staleža. Razvod je proces koji iziskuje neprekidnu prilagodbu i to godinama i nije nimalo lak za djecu, ali i odrasle (Wallerstein i Blakeslee, 2006). Kako se i kojom brzinom djeca prilagođavaju novom načinu života najbolje se očituje u njihovom ponašanju (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Djeca predškolske dobi pokazuju regresivna ponašanja u situacijama razvoda roditelja. Jedna od najtežih i najraširenijih reakcija djece na razvod roditelja je samookrivljavanje. Neka djeca mogu ostavljati dojam kao da nemaju nikakvih poteškoća, međutim kako odrastaju, način na koji se odnose prema drugima i sudjeluju u odnosima, posebno u romantičnim vezama, često odražavaju povezanost s razvodom roditelja (Smerić Pecigoš, 2007).

Glavni je izvor problema djece razvedenih roditelja ekonomsko siromaštvo i bijeda u koje često upada roditelj s kojim dijete ostaje živjeti nakon razvoda, a to je najčešće majka. Neposredno nakon razvoda jedan ili oba roditelja smanjuju brigu za dijete, a onaj partner koji pokreće razvod često izbjegava dužnosti u obitelji pa i brigu za djecu (Čudina-Obradović, Obradović, 2006). S druge strane razvod roditelja ne mora se nužno isključivo negativno odraziti na svu djecu. Mnogi roditelji, ali i stručnjaci smatraju da će život na „dvije adrese“ unijeti kaos u djetetov život. Međutim ukoliko postoje odgovarajući tehnički uvjeti (npr. blizina škole, mjesto stanovanja oba roditelja) i ukoliko oba roditelja gotovo podjednako provode vrijeme s djetetom, djeca razvodom ne gube dom nego dobivaju još jedan, što može obogatiti njihov život i ako se uz sve navedeno roditelji primjereno ponašaju. Na kraju se može zaključiti da kako će se razvod utjecati na dijete i što će s njim biti nakon razvoda ovisi o komunikaciji roditelja i stavljanju potreba djeteta prije svojih potreba (Buljan Flander i sur., 2018).

Tijekom godina stručnjaci su razvijali različite oblike pomoći i podrške djeci i roditeljima u procesu razvoda (Smerić Pecigoš, 2007). U procesu razvoda vrtić je često najstabilnije mjesto u životu djeteta. Upravo se u vrtiću kontinuirano stvara okolina pogodna za izgrađivanje i njegovanje osjećaja prihvaćenosti, pripadnosti, poštovanja i sigurnosti. Kako bi odgojitelj/odgojiteljica mogao/mogla pružiti potrebnu podršku djetetu u vrtiću on/ona prije svega mora znati koje su potrebe djeteta u procesu razvoda, koje su očekivane reakcije djeteta

na razvod, informirati se što dijete zna o razvodu i kakva su djetetova prijašnja iskustva nošenja s uobičajenim svakodnevnim stresovima i frustracijama. U vremenu kada se roditelji razvode odgojitelj treba djetetu iskazati ljubav, ohrabrivati ga i pohvaliti bez pretjerane popustljivosti i zaštićivanja. Isto tako važno je s djetetom razgovarati o njegovim brigama, aktivno ga slušati, odgojitelj treba pomoći djetetu da se oslobodi osjećaja krivnje i odgovornosti za razvod roditelja. Osim djetetu isto tako bitno je da odgojitelj pruži podršku roditeljima. U procesu razvoda braka roditelji su pod velikim stresom, preplavljeni su vlastitim osjećajima i vjeruju kako nemaju kontrolu nad vlastitim životom. Odgojitelji, ali i stručni suradnici roditelju mogu pružiti podršku tako da mu savjetuju da zaštiti dijete od sukoba, nasilja i optuživanja, zatim da razluči partnerske od roditeljskih odnosa, da zatomi neugodan osjećaj prema bivšem partneru zbog zaštite djeteta, da može prepoznati i zadovoljiti djetetove potrebe tijekom razvoda, da traži podršku kada ne zna „kako dalje“ (Milanović i sur., 2014). Rad odgojitelja tijekom razvoda, ali i poslije njega osim rada s djetetom i roditeljima obuhvaća i rad sa stručnim suradnicima i s drugom djecom u skupini (Bujišić, 2005).

1.5. PRAVA I NAJBOLJI INTERES DJETETA

Doeck (2004; prema Pećnik i Starc, 2010) ističe kako Konvencija sadrži dvije glavne poruke o roditeljskim odgovornostima. Prema *Konvenciji UN-a o pravima djeteta*, 1989. roditeljima je dodijeljena primarna odgovornost za podizanje djeteta pod uvjetom da oni rade u najboljem interesu djeteta (čl.18), a druga poruka je ta da je roditeljima dodijeljeno pravo na podršku države u ispunjavanju roditeljskih odgovornosti (čl.27).

Stručnjaci iz područja zaštite djece navode da najbolji interes djeteta podrazumijeva ispunjavanje djetetovih potreba i poštivanje njegovih prava. Međutim svako pravo djeteta zasniva se na kombinaciji prava djeteta i dužnosti odraslih jer da bi dijete moglo ostvariti svoje pravo odrasli mu to pravo moraju omogućiti. Razlog tome je činjenica da je dijete teško prihvatiti kao nositelja svojih prava jer se na djecu tradicionalno gleda kao na osobe koje trebaju zaštitu, a ne kao na osobe koje imaju pravo i mogu djelovati u svrhu njegova ispunjenja. Mnogi autori navode kako je jako teško definirati što bi točno bio najbolji interes djeteta. Najbolji interes djeteta određuje se na individualnoj osnovi. Brojni autori na temelju praktičnog rada i empirijskih istraživanja nude konkretne uvjete za ostvarenje najboljeg interesa djeteta u procesu razvoda braka roditelja, a to su: dostupnost i podrška od strane oba roditelja, sloboda iznošenja mišljenja i sloboda odnosa, suradnja roditelja koja je posebno bitna u akutnoj fazi razvoda, svjesnost da dijete voli oba roditelja jednako, pozitivan stav, zaštita djeteta od opterećivanja i neprestani trud (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020).

Kada dođe do presude o razvodu braka roditelja donose se odluke o tome s kojim će roditeljem dijete živjeti nakon razvoda, na koji način će se viđati dijete i roditelj koji ne živi s djetetom i visina iznosa kojim će roditelj koji ne živi s djetetom pridonositi djetetovom uzdržavanju. Međutim često je ustaljeno pogrešno tumačenje kako se u postupku razvoda odlučuje o skrbništvu nad djetetom. Naime prema *Obiteljskom zakonu* roditelji bez obzira žive li zajedno ili odvojeno ravnopravno, zajednički i sporazumno skrbe o djetetu, iznimke su slučajevi kada je to izričito propisano zakonom. Zakonom se određuje da samo jedan roditelj skrbi o djetetu jedino u slučajevima kada je drugi roditelj umro, lišen roditeljske skrbi, lišen poslovne sposobnosti u odnosu na roditeljsku skrb ili je spriječen. *Obiteljski zakon* propisuje da dijete ima pravo na prikladan način saznati važne okolnosti slučaja, dobiti savjet i izraziti svoje mišljenje u postupcima u kojima se odlučuje o nekom njegovom pravu i interesu (Osmak-Franjić, 2007).

2. CILJ I ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Kao što je navedeno u uvodu razvod roditelja ubraja se u jedno od najstresnijih iskustava koje djeca mogu doživjeti. U vrijeme razvoda dječji osjećaj sigurnosti i prihvaćenosti je poljuljan. Upravo iz toga razloga djeci je potrebna velika podrška i mjesto u kojem će se osjećati sigurno. Dječji vrtić je ustanova koja treba imati neutralan stav o razvodu roditelja, a odgojitelji i stručni suradnici osobe koje neće stati ni na čiju stranu i koje će prije svega biti profesionalne i raditi za najbolji interes djeteta.

Odgojitelj je osoba koja u dječjem vrtiću ima najintenzivniji kontakt s djetetom. Također ima značajnu ulogu pružanja pomoći djetetu kako bi se prilagodilo novonastaloj situaciji. Kako djeca, odgojitelji i roditelji u kriznoj situaciji ne bi bili sami tu su i stručni suradnici koji imaju značajnu ulogu u pružanju podrške djeci, odgojiteljima i roditeljima. Njihova je uloga pružanje podrške djeci, odgojiteljima i roditeljima, pomoći im da se lakše nose s novonastalom situacijom u smislu savjetovanja, pronalaženja novih načina i metoda podrške, a sve to s ciljem ohrabriranja djece, odgojitelja i roditelja kako bi se lakše nosili s krizom situacijom koja ih je zadesila. U skladu s prethodno navedenim, postavljen je cilj istraživanja: saznati kakav je pristup odgojitelja i stručnih suradnika u pružanju podrške u vrtiću djeci čiji se roditelji razvode. Istraživanjem se kroz analizu i usporedbu perspektive odgojitelja i stručnih suradnika nastoji odgovoriti na dva istraživačka pitanja:

1. Na koji se način prema iskustvu odgojitelja odnosno stručnih suradnika razvod roditelja manifestira u promjenama u ponašanju djeteta u vrtiću?

2. Koja je uloga odgojitelja, a koja stručnog suradnika u pružanju podrške djeci čiji se roditelji razvode?

3. METODA

Istraživanje je provedeno na namjernom uzorku (N=20) ispitanika. U istraživanju su sudjelovale odgojiteljice (N=10) i stručni suradnici (N=10). Ispitanici se međusobno razlikuju po radnom stažu i dječjem vrtiću u kojem rade. Ispitanici su prikupljeni iz trinaest dječjih vrtića na području grada Zagreba i Zagrebačke županije. Uzorak ispitanika sastojao se od deset odgojiteljica koje imaju između 2 i 45 godina radnog staža i deset stručnih suradnika koji imaju između 8 i 40 godina ranog staža. Ispitanici su odgojiteljice i stručni suradnici dječjih vrtića grada Zagreba (N=18) i Zagrebačke županije (N=2). Za prikupljanje podataka korišten je polustrukturirani intervju s unaprijed postavljenim pitanjima otvorenog tipa. Prije provođenja intervjua ispitanici su obaviješteni o svrsi i cilju istraživanja te o zaštiti identiteta i povjerljivosti prikupljanja podataka. Dobiveni rezultati istraživanja korišteni su isključivo u svrhu izrade diplomskog rada, a anonimnost u izvještavanju o rezultatima istraživanja je zajamčena. Pitanja intervjua usmjerena su na ispitivanje iskustva i mišljenja odgojitelja i stručnih suradnika o ponašanju i funkcioniranju djece koja su suočena s razvodom roditelja u dječjem vrtiću. Isto tako nastojalo se ispitati koja je uloga odgojitelja, a koja stručnog suradnika u pružanju podrške djeci čiji se roditelji razvode te ispitati na koji način odgojitelji i stručni suradnici trebaju surađivati kako bi na najbolji mogući način pružili podršku djeci čiji se roditelji razvode.

4. REZULTATI I RASPRAVA

Nakon provedenih intervjua s deset odgojiteljica i deset stručnih suradnika kategorizirani su njihovi odgovori za svako pojedino pitanje. Svaka kategorija pitanja potkrijepljena je navodima odgojiteljica i stručnih suradnika, točnije njihovim konkretnim primjerima iz svakodnevnog rada u odgojno-obrazovnoj skupini. Rezultati su prikazani u tablici 1.

Tablica 1
Prikaz dobivenih rezultata

Odgojitelji (N = 10)		Stručni suradnici (N = 10)	
1. Reakcije djece čiji se roditelji razvode			
Sažeti odgovori	Točni navodi	Sažeti odgovori	Točni navodi
<p>Gotovo sve odgojiteljice navode kako je agresivnost prema sebi i drugima reakcija djece čiji se roditelji razvode.</p> <p>Većina odgojiteljica navodi kako su najčešće reakcije djece čiji se roditelji razvode:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ljutnja na roditelje • plakanje bez razloga • emocionalna nesigurnost • povučенost <p>Neke odgojiteljice navode da su reakcije djece čiji se roditelji razvode:</p> <ul style="list-style-type: none"> • strah od odvajanja • tuga • osamljivanje • psihosomatske smetnje (trbuholja i glavobolja) koje nisu fizički uzrokovane • povećana potreba za dokazivanjem i pobjeđivanjem 	<ul style="list-style-type: none"> • „U raznim situacijama se počeo ponašati agresivno, a kada bi ga se malo primirilo i razgovaralo s njim odmah bi počeo plakati i vikati da ga mi „ne razumijemo“. Jednom prilikom počeo je vikati te na profesoricu njemačkog bacio bilježnicu. Ona ga je poslala kod odgojiteljice na razgovor (mene). Kada je došao odmah se rasplakao i „pokrenuo“ priču o tome kako je profesorica njega povrijedila.“ • „Djevojčica je u rastavi roditelja potpuno konfuzno imala oprečne zahtjeve prema majci, istovremeno okrivljavanje majke što tata nije nazivao niti dolazio, a u grupi se ponašala motorički intenzivno, skačući, vičući, ne poštujući pravila grupe. Brzo su se izmjenjivale emocije tuge, smijeha, igre „klauniranja“. Skretala je pozornost na sebe neprimjerenim ponašanjem za uzrast.“ 	<p>Ukupno devet od deset stručnih suradnika koliko ih je sudjelovalo u istraživanju kaže kako je agresivnost prema sebi i drugima reakcija djece čiji se roditelji razvode.</p> <p>Šest od ukupno deset stručnih suradnika navodi kako je povučenost reakcija djece čiji se roditelji razvode.</p> <p>Nekoliko stručnih suradnika navodi sljedeće reakcije djece čiji se roditelji razvode:</p> <ul style="list-style-type: none"> • emocionalna nesigurnost • uznemirenost • zabrinutost • plačljivost • tuga zbog gubitka/odlaska jednog roditelja • zbunjenost 	<ul style="list-style-type: none"> • „Kod manje djece (jaslička dob) se zamjećuju veće reakcije u odnosu na uznemirenost, emocionalnu nesigurnost, teže prihvaćanje promjena (odgojitelja, drugog prostora, ulaska drugih odraslih osoba) i traženje utjehe, kontakta sa svojim odgojiteljima, zagrljaja i neposredne blizine.“ • „Kao primjer manipulacije mogu navesti dijete koje je od majke zahtijevalo da mu ispunjava određene želje (npr. prekomjerni slatkiši), pri čemu je svaki put naglašavalo da ga tata više voli jer mu to daje te da će reći tati da mu mama nešto ne da. Roditeljski postupci nisu bili usklađeni i dijete je često na suptilne načine zahtijevalo određene privilegije, ucjenjujući emocionalno majku.“

<ul style="list-style-type: none"> • poremećaj hranjenja (prejedanje ili odbijanje hrane) • zadržavanje stolice • zatvorenost • cuclanje prsta • potreba za fizičkim kontaktom <p>Jedna do dvije odgojiteljice navode kako su reakcije djece čiji se roditelji razvode: zabrinutost za roditelje, osjećaj vlastite krivnje, potištenost, odbačenost, žalovanje koje ne mogu verbalizirati, frustracija, zbunjenost, iniciranje svađe, anksioznost, govorni poremećaj (mucanje), kažnjavanje onog roditelja koji je ostao s djetetom, nesigurnost (stalno traže potvrdu odgojitelja), otpor prema spavanju, odbijanje dodira, plitko disanje, tikovi, mokrenje u krevet, masturbiranje, nesposobnost uključivanja u bilo kakve aktivnosti, velika osjetljivost na promjene, burno reagiranje u normalnim situacijama, nervoza</p>	<ul style="list-style-type: none"> • „<i>Jedna četverogodišnjakinja nakon razvoda roditelja svakodnevno se teško odvajala od majke pri dolasku u vrtić, tek koji zalogaj hrane pojede u vrtiću, tekućinu ne pije i ne ide na zahod. Aktivnosti strogo izbjegava i najčešće vrijeme provodi češljajući lutke bez obzira na to što se odgojiteljica trudi da je uključi u aktivnosti i zainteresira za bilo što. Kada priča, priča o tome kako se zove, kako se zove majka, kako otac, gdje živi majka, a gdje otac, što majka studira... Kada završi monolog o tome, započinje plač i pita odgojiteljicu o tome kada će majka doći po nju. U vrtiću spava tek kojih pola sata te se ustaje i pred vrata sobe sjedeći čeka majku da dođe po nju. Neopisiva radost bude kada otac dođe po nju u vrtić (što se dogodi vrlo rijetko). Djevojčica snažno grli oca te ga nerijetko, ako kleči ispred djevojčice, sruši na pod pa zajedno leže na podu i raduju se njihovom susretu.</i>“ 	<p>Jedan do dva stručna suradnika navodi sljedeće reakcije djece čiji se roditelji razvode: teže prihvaćanje promjena, traženje utjehe, veća potreba za bliskim kontaktom s odgojiteljem (zagrljaji, neposredna blizina), usamljenost, anksioznost, depresija, strah od odvajanja, određena manipulacija djeteta prema roditeljima, nesigurnost, osjećaj straha, osjećaj bespomoćnosti, osjećaj krivnje, slabija koncentracija i pažnja, laganje, krađa stvari vršnjacima iz skupine, zaboravljivost, plašljivost, ispadi bijesa</p>	<ul style="list-style-type: none"> • „<i>Vrlo često u praksi djeca razvijaju osjećaj krivnje i misle da su se roditelji rastali jer nisu bili dobri ili je jedan roditelj otišao zbog toga.</i>“ • „<i>Kod djece se mogu uočiti ponašanja poput pretjerane razdražljivosti, plačljivosti. Nerijetko takva djeca iskazuju regresiju u ponašanju, probleme kod odvajanja, ispade bijesa, prkos, povlačenje od vršnjaka. Problemi se mogu javiti i na kognitivnom planu: slabija koncentracija i pažnja.</i>“ • „<i>Navodim jedan primjer koji ne mogu zaboraviti, dječak mi je rekao: „Teto kad su mi mama i tata rekli da se rastaju mislio sam da me više nema.“</i>“
---	--	--	--

2. Funkcioniranje djece čiji se roditelji razvode u odgojnoj skupini			
Sažeti odgovori	Točni navodi	Sažeti odgovori	Točni navodi
<p>Većina odgojiteljica navodi da djeca čiji se roditelji razvode funkcioniraju u skupini tako da:</p> <ul style="list-style-type: none"> • su agresivni prema sebi i drugima • ne žele se družiti s vršnjacima • normalno funkcioniraju u odgojnoj skupini • emocionalno su osjetljivi (rasplaču se kada ne mogu razriješiti neke manje sukobe s prijateljima, razdražljivi su, ljuti i često iniciraju svađu) <p>Neke odgojiteljice ističu da djeca čiji se roditelji razvode funkcioniraju u odgojnoj skupini tako da:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ne iskazuju interes za aktivnosti • bezvoljni su i ponekad žele sami sjediti u kutu sobe <p>Jedna do dvije odgojiteljice navode kako djeca čiji se roditelji razvode funkcioniraju u odgojnoj skupini tako da: se učestalo žale na tjelesne tegobe (glavobolju, trbuhobolju, gubitak apetita), kod djece kod koje je ranije ustanovljen ADHD još više</p>	<ul style="list-style-type: none"> • „Bezvoljni su i ponekad žele sami sjediti u kutu sobe, odlaze u garderobu kako ne bi bili u kontaktu s prijateljima, tužno i zabrinuto lice kod njih je česta pojava.“ • „Djeca rastavljenih roditelja dobro funkcioniraju u skupini, veći dio dana. Najčešće se javljaju neki obrasci ponašanja pri dolasku u vrtić ili tijekom dana kada u igri dožive neki neuspjeh. Recimo u igri s prijateljima kada ne može razriješiti mali sukob češće se rasplače, ili ona djeca mirnijeg temperamenta se povlače u sebe.“ • „Rekla bih da su roditelji ti koji utječu na to kako će dijete prihvatiti razvod. Ako su roditelji svjesni činjenice da je za dijete razvod jedna vrsta traume i ako se trude napraviti najbolje za dijete onda dijete neće proživljavati neke velike promjene u ponašanju. A ako pak su roditelji u visoko konfliktnom razvodu onda će se razvod itekako odraziti na dijete. I to na način da će dijete biti ljuto, 	<p>Većina stručnih suradnika navodi da djeca čiji se roditelji razvode u skupini funkcioniraju tako da:</p> <ul style="list-style-type: none"> • normalno funkcioniraju u skupini • agresivni su <p>Nekoliko stručnih suradnika kaže da djeca čiji se roditelji razvode funkcioniraju tako da je kod njih prisutna: plačljivost, povučенost i slaba koncentracija i pažnja.</p> <p>Jedan do dva stručna suradnika navode da je kod djece čiji se roditelji razvode prisutna: uznemirenost, teže odvajanje od roditelja, zatvorenost, loša slika o sebi, pretjerana osjetljivost, nestrpljivost, veća potreba za bliskim kontaktom s odgojiteljem, tuga, zaboravljivost, zabrinutost, nagle promjene raspoloženja.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • „Općenito im je teže slijediti rutinu skupine, zaboravljiva su tj. treba ih podsjećati na rutine i pravila koja su već usvojena (npr. odlazak u WC prije izlaska u dvorište, pranje ruku prije jela), pažnja je kraćeg opsega i trajanja (često pretjerano fleksibilna, doimaju se „rastresenima“), raspoloženja su im promjenjiva, reakcije odstupaju od uobičajenih (često iznenađuju okolinu).“ • „Imali smo djevojčicu koja je bila agresivna prema drugima (svaka situacija joj je bila prijetnja i na nju je reagirala agresijom), dok se sjećam jedne druge djevojčice na kojoj se apsolutno ništa nije vidjelo (nije iskazivala promjene u ponašanju) iako su roditelji bili u konfliktnom razvodu.“

<p>se manifestira tijekom razvoda, tužni su i zabrinuti, druga ih djeca izbjegavaju zbog njihovog neprimjerenog ponašanja, traže pažnju, žele da je sve „po njihovom“, traže vezanost, traže pripadnost, vole da ih se tješi, vole da im se govori kako ih roditelji vole.</p>	<p><i>razdražljivo, plačljivo, nerijetko agresivno prema sebi i drugima.“</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • „Osjeća se ta pogođenost nedostatkom stabilnosti i topline doma kod djece. Očekuju toplinu i zaštitu. Neka djeca teže, neka lakše dijele svoje brige i emocionalna stanja u kojima se nalaze.“ 		
<p>3. Specifičnosti rada s djecom čiji se roditelji razvode</p>			
<p>Sažeti odgovori</p>	<p>Točni navodi</p>	<p>Sažeti odgovori</p>	<p>Točni navodi</p>
<p>Većina odgojiteljica navodi sljedeće specifičnosti rada s djecom čiji se roditelji razvode:</p> <ul style="list-style-type: none"> • pretjerana potreba za bliskim kontaktom s odgojiteljem • pretjerana osjetljivost • agresivnost prema sebi i drugima • pretjerana potreba za prihvaćanjem <p>Neke odgojiteljice ističu sljedeće specifičnosti rada s djecom čiji se roditelji razvode:</p> <ul style="list-style-type: none"> • teže odvajanje od roditelja • česti ispadi plača • grubost prema roditelju pri odlasku kući • teškoće u prilagodbi 	<ul style="list-style-type: none"> • „Dječak koji je imao oca koji je bio u zatvoru, a rastavljenih roditelja često se nametao kao vođa i ulazio u sukobe zbog svojih nemogućnosti da to ostvari. Imao je uzor u ocu koji je bio podržavajući u odgoju sina kao vođe i muškarca.“ • „Drugi dječak koji nije znao tko mu je otac, bio je vrlo povučen, često bi se osamljivao, čak skrivao pod stol i tu tražio svoj mir. Bio je sklon idealizirati svog oca koji je bio heroj i poginuo u ratu, što naravno nije bila istina. Tako je često izmišljao nestvarne situacije o svom ocu kojeg nije nikad vidio. Često je imao potrebu samoinicijativno o tome 	<p>Nekoliko stručnih suradnika navodi sljedeće specifičnosti rada s djecom čiji se roditelji razvode:</p> <ul style="list-style-type: none"> • grubost prema roditelju • separacijska anksioznost • zbunjenost • agresivnost • povučенost • pretjerana razdražljivost • osamljivanje • pritisak roditelja • problem s provođenjem aktivnosti na „obiteljske teme“ npr. majčin dan i očev dan 	<ul style="list-style-type: none"> • „Navela bih primjer djevojčice od 6 godina (visoko konfliktni razvod, verbalno i fizičko nasilje u obitelji) gdje se djevojčica počela intenzivno povlačiti u sebe, osamljivati u skupini, izbjegavati zajedničke aktivnosti i većinom socijalni kontakt s vršnjacima. Najviše vremena je provodila u obiteljskom centru igrajući se („prorađujući“ teme obitelji) s lutkama.“ • „Kao treći primjer mogu navesti reakcije djeteta koje je odbijalo majku. Radilo se o visoko konfliktnom razvodu gdje je majka dobila skrbništvo, ali je otac prije toga odveo djecu i ona su

<ul style="list-style-type: none"> • pretjerano pasivno ponašanje • povlačenje u sebe • sklonost izmišljanju <p>Jedna odgojiteljica ističe da je specifičnost rada s djecom čiji se roditelji razvode ta što dijete „traži svoj prostor između roditelja“</p>	<p><i>govoriti i ispitivati djecu o njihovim očevima.“</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • „Ne bih mogla reći da imaju specifična ponašanja više bih ta ponašanja nazvala i okarakterizirala kao „djetetovo traženje svog prostora između roditelja“, dijete postaje neka vrsta medija za komunikaciju između roditelja,“ 		<p><i>stanovala kod njega. Otac je djeci govorio da ne smiju dozvoliti majci da ih odvede, da će se nešto loše onda dogoditi. Djeca su bila zbunjena.</i></p> <p><i>Starije je išlo u školu, a mlađe u vrtić. Kada je majka došla u vrtić kako bi na taj način ostvarila svoje pravo da preuzme dijete, dijete joj se veselilo i rado se s njom poigralo u sobi dok nije bilo svjesno da će ga majka povesti kući. Tada je počelo vrištati i neutješno plakati kada ga je majka uzela i iznijela iz skupine da ga odvede svojoj kući.“</i></p>
<p>4. Potrebe djece čiji se roditelji razvode</p>			
<p>Sažeti odgovori</p>	<p>Točni navodi</p>	<p>Sažeti odgovori</p>	<p>Točni navodi</p>
<p>Većina odgojiteljica navodi da su potrebe djece čiji se roditelji razvode:</p> <ul style="list-style-type: none"> • potreba za sigurnošću • potreba za ljubavlju • potreba za pripadanjem <p>Neke odgojiteljice ističu da su potrebe djece čiji se roditelji razvode:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • „Prije svega takvoj djeci nedostaje razgovor, pažnja, osjećaj pripadnosti, dovoljno posvećenog vremena odrasle osobe za njega, sigurnosti, osjećaj da je prihvaćeno te toplina i dodir.“ • „Ali općenito mogu reći da su potrebe takve djece: potreba za pažnjom, da ih se primijeti, da ih se razumije, da ih se sasluša, da ih se 	<p>Većina stručnih suradnika navodi tri osnovne potrebe čiji se roditelji razvode:</p> <ul style="list-style-type: none"> • potreba za sigurnošću • potreba za stabilnošću • potreba za predvidljivošću <p>Nekoliko stručnih suradnik ističe slijedeće potrebe djece čiji se roditelji razvode:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • „Djetetu treba posvetiti više pažnje, ljubavi, individualnog pristupa (razgovora), koliko je moguće potrebno je razumjeti njegovu situaciju i osjećaje, „ući u njegove cipele“, te u tome smislu ponekad imati razumijevanja za neke načine ponašanja i postupke koje inače ne bi tolerirali, ali pritom paziti na granice.“

<ul style="list-style-type: none"> • potreba za razumijevanjem • potreba za prihvaćanjem • potreba za pažnjom • potreba za toplineom • potreba za poznatim ritualima i aktivnostima <p>Jedna do dvije odgojiteljice navode da su potrebe djece čiji se roditelji razvode: potreba za mirom, potreba za zaštitom, potreba za razgovorom, potreba za posvećenosti, potreba za dodirom, potreba za podrškom te emocionalna, fizička i psihička potreba.</p>	<p><i>ne osuđuje za neka ponašanja koja nisu prihvatljiva već je potrebno da ih se razumije i pruži im se podrška i pažnja.“</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • „Potreba te djece je zasigurno toplo, sigurno utočište u kojem mu je dan svojstvena rutina u kojem se izmjenjuju sadržaji i aktivnosti, ali raspored je uvijek isti.“ 	<ul style="list-style-type: none"> • potreba za ljubavlju • potreba za pažnjom • potreba za individualnim razgovorom • potreba za kontinuitetom • potreba za podrškom • potreba za razumijevanjem 	<ul style="list-style-type: none"> • „Osnovna potreba djece u razvodu su osjećaj sigurnosti i stabilnosti koji su im upravo zbog razvoda poljuljani. Upravo je zato djetetu nužno osigurati konstantan boravak u poznatom okruženju s poznatim odgojiteljima i djecom.“
<p>5. Uloga odgojitelja u pružanju podrške djeci čiji se roditelji razvode</p>			
<p>Sažeti odgovori</p>	<p>Točni navodi</p>	<p>Sažeti odgovori</p>	<p>Točni navodi</p>
<p>Odgojiteljice navode da je uloga odgojitelja u pružanju podrške djeci čiji se roditelji razvode:</p> <ul style="list-style-type: none"> • pružiti djetetu osjećaj sigurnosti, razumijevanja i ljubavi • biti otvoren za razgovor kada dijete iskaže potrebu • ne poticati da dijete svakim svojim dolaskom u vrtić bude upitno o aktualnostima iz svog doma 	<ul style="list-style-type: none"> • „Uloga nas odgojitelja je da djetetu pružimo osjećaj sigurnosti, razumijevanja i ljubavi u okruženju u kojem boravi što znači da treba biti otvoren za razgovor kada dijete iskaže potrebu, nikako poticati dijete da svakim svojim dolaskom bude upitano o aktualnostima iz svog doma, pružiti mu emocionalnu podršku kroz zagrljaje, tješnje, lijepe riječi, ali i igrom uloga u kojem i sam može izraziti svoje 	<p>Stručni suradnici navode slijedeće uloge odgojitelja u pružanja podrške djeci čiji se roditelji razvode:</p> <ul style="list-style-type: none"> • biti podrška • omogućiti individualni pristup • ponuditi razgovor • biti strpljiv • ostati profesionalan i ne zauzimati strane • provoditi grupne aktivnosti koje će pomoći djetetu da lakše prihvati rastavu 	<ul style="list-style-type: none"> • „Stoga odgojitelj treba biti barem okvirno upoznat sa situacijom kod kuće, konzultirati se s psihologom kako bi postupci u skupini prema djetetu bili usmjereniji i u skladu s istinskim potrebama djeteta, a manje vođeni vanjskim simptomima i reakcijama djeteta. Odgojitelj treba biti odrasla osoba od povjerenja koja razumije problem i nastoji djetetu biti podrška.“

<ul style="list-style-type: none"> • pružiti emocionalnu podršku kroz zagrljaje, lijepe riječi, ali i igrom uloga u kojoj može izraziti svoje osjećaje • obavijestiti stručne suradnike o kriznoj situaciji s kojom je dijete suočeno i posavjetovati se s njima • ponuditi djeci ekspresivne aktivnosti (modeliranje, slikanje, sportske igre, igre dramatizacije i rješavanja problemskih situacija, slobodan ples uz različite ritmove, igre emocija s velikim lutkama, kazalište sijena na temu emocija...) • pohvaliti djetetov trud i njegove lijepe osobine i navike • igrati s djetetom njegovu omiljenu igru dok ne stekne suigrače • tješi, umiruje, ohrabruje, potiče, sluša i radi male intervencije tamo gdje je potrebno • ponuditi aktivnosti koje bi mogle biti privlačne s obzirom na situaciju (čitanje različitih djela u kojima su likovi u istoj situaciji kao dijete) 	<p><i>osjećaje, više biti neprimjetno obzirniji i taktičniji kada se obrađuju tematske aktivnosti npr. obitelj.“</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>„Dobro bi bilo osigurati da dijete radi iste aktivnosti svaki dan u isto vrijeme i da budu predvidljive. Primjerice, nekakvi rituali kao što bi moglo biti pospremanje igračke na spavanje pa recimo onda dijete ide na spavanje nakon igračke.“</i> • <i>„Važno je da ih potičemo na fizičke aktivnosti koje zahtijevaju koncentriranost na samu aktivnost te tako odvrćaju misli od problema. Uključivanje djece mora biti slobodno, a to su primjeri podrške odgojitelja tome djetetu.“</i> • <i>„Odgojitelj mora zadržati profesionalnu distancu, ne ulaziti u prostor roditeljskih odnosa i problema. Pratiti promjene u ponašanju djeteta i pravovremeno reagirati. Nikako ne smijemo, pred djecom ili djetetom komentirati situaciju i zauzimati strane. Mi možemo intimno imati svoj stav, ali reagirati smijemo samo profesionalno. Naravno ako je</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • omogućiti djetetu da iskaže svoje osjećaje na primjeren način • pratiti ponašanje djeteta te obavijestiti stručne suradnike • razgovarati o rastavi • konzultirati se sa stručnim suradnicima • govoriti djetetu kako ga roditelji vole i ponavljati mu kako ono nije krivo za nastalu situaciju 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>„Uvijek je dobro razgovarati o rastavi, iako je to teško emocionalno razdoblje za cijelu obitelj, posebno za dijete, roditelje treba poučiti kako djeci objasniti zašto više ne žive zajedno, a još važnije uvjeriti djecu da ih roditelji ne prestaju voljeti i brinuti o njima.“</i> • <i>„Važno je s roditeljima razviti odnos povjerenja i pružati podršku, ali biti neutralan i ne svrstavati se ni na jednu stranu.“</i>
--	---	--	--

<ul style="list-style-type: none"> • prihvatiti ako dijete ne želi jesti, piti i spavati • omogućiti djetetu ustaljeni ritam aktivnosti kroz dan • poticati dijete na fizičke aktivnosti koje zahtijevaju koncentriranost na samu aktivnost • zadržati profesionalnu distancu (ne ulaziti u prostor roditeljskih odnosa i problema) • pratiti promjene u ponašanju djeteta i pravovremeno reagirati • poticati djecu na druženje s vršnjacima i stvaranje prijateljstva kod povučene djece • stvoriti atmosferu međusobnog uvažavanja i pripadanja skupini • upoznati dijete (njegove potrebe i interese, njegov temperament i vidjeti iz kakvog okruženja dijete dolazi) • prihvatiti dijete baš takvo kakvo jeste • pružiti podršku roditeljima kroz individualne sastanke • razgovarati o rastavi 	<p><i>prisutno zlostavljanje ili druga devijantna stanja, štitimo dijete i upućujemo stručni tim na promjene u ponašanju ili probleme ili dječje izjave izgovorene u povjerenju. “</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>„Svakako upoznati dijete, njegove potrebe i interese, njegov temperament i vidjeti iz kakvog okruženja dolazi. Slušati ga, što ga brine, veseli, kako, čime i s kim želi provesti vrijeme u vrtiću. Jačati njegove jake strane, naglašavati ih pred prijateljima, pomagati mu. Imati vrijeme i ljubav za njega i njegove potrebe. Potrebno je prihvatiti dijete baš takvo kakvo je, podržavati ga, slušati što govori, treba i kako razmišlja, pomoći mu da se uklopi u skupinu i pronađe svoje mjesto među prijateljima, da se slobodno igra, druži i izražava. “</i> 		
---	--	--	--

6. Uloga stručnih suradnika u pružanju podrške djeci čiji se roditelji razvode			
Sažeti odgovori	Točni navodi	Sažeti odgovori	Točni navodi
<p>Gotovo sve odgojiteljice navode da je uloga stručnih suradnika voditi individualne razgovore s roditeljima, odgojiteljima i djecom, pružiti podršku roditeljima, odgojiteljima i djeci, savjetovati roditelje i odgojitelje i pronalaziti načine i metode kako pomoći roditeljima, odgojiteljima i djeci.</p> <p>Jedna odgojiteljica ističe kako je potrebno uključiti stručne suradnike u skupinu i određene aktivnosti.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • „<i>Stručni suradnik (najčešće psiholog) se uključuje na osobni naš poziv, a u rijetkim slučajevima iz same potrebe roditelja. Prije samog uključivanja psihologa u samu problematiku pokušavamo individualnim sastancima s roditeljima, dogovoriti ono što bi bilo najbolje za dijete. Jedna od bitnijih stvari pri savjetovanju roditelja je da razgovor s psihologom za njih ne bude tabu tema, već informativni razgovor kako pomoći svome djetetu.</i>“ • „<i>Uloga stručnog suradnika je pomoći odgojitelju i roditeljima u ovoj situaciji kroz individualni rad s djecom po potrebi ili uključivanjem u aktivnosti u skupinu, isto tako kao podrška roditeljima i odgojiteljima kroz razgovore.</i>“ 	<p>Gotovo svi stručni suradnici navode da je njihova uloga u pružanje podrške djeci čiji se roditelji razvode:</p> <ul style="list-style-type: none"> • opservacija djeteta, njegovih ponašanja, reakcija, potreba, igre, emocija; pomoć i podrška djetetu kroz individualni rad i pojačano praćenje djeteta u skupini, zatim otvorenost za razgovor s djetetom o razvodu • pružanje podrške roditeljima (savjetovanje roditelja, edukacija roditelja, uputiti roditelje da se obrate vanjskim institucijama npr. Poliklinici za zaštitu djece i mladih grada Zagreba, Centru za socijalnu skrb) • pružanje podrške odgojiteljima (savjetovanjem odgojitelja, davanjem aktualne stručne literature, uputiti odgojitelje na koji način poticati dijete, razmjenjivati informacije i znanja sa stručnih skupova koje organiziraju druge ustanove npr. AZOO, Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba) 	<ul style="list-style-type: none"> • „<i>Primjerice dijete se može uključiti u radionice koje vodi psiholog ili drugi član stručnog tima s ciljem razvoja emocionalne regulacije, može ga se uključiti u rad u manjoj skupini djece ili rad u paru s ciljem resocijalizacije i vraćanjem u stanje što veće emocionalne dobrobiti, može se s djetetom individualno raditi na proradi emocija, usvajanju vještina za nošenje sa stresom, učenju tehnika relaksacije, emocionalnom opismenjavanju i slično.</i>“ • „<i>Stručne službe pružaju podršku roditeljima u vidu konzultacija u okviru popodnevnog savjetovanja, kroz individualne konzultacije, radionice RZ i u okviru intenzivne suradnje s CZSR-om prvenstveno Haulikove 6 koja nam i u sklopu programa „Rane intervencije u rizičnim obiteljima“ šalje roditelje kojima je potrebna dodatna potpora u obavljanju njihove roditeljske uloge.</i>“

		Jedan stručni suradnik navodi da je uloga stručnog suradnika i suradnja s Centom za socijalnu skrb i sudovima po potrebi.	
7. Obilježja suradnje odgojitelja i stručnih suradnika u pružanju podrške djeci čiji se roditelji razvode			
Točni navodi	Sažeti odgovori	Točni navodi	Sažeti odgovori
<p>Sve odgojiteljice navode da je adekvatno i pravovremeno razmjenjivanje informacija obilježje suradnje odgojitelja i stručnih suradnika u pružanju podrške djeci čiji se roditelji razvode.</p> <p>Neke odgojiteljice navode sljedeća obilježja suradnje:</p> <ul style="list-style-type: none"> • međusobna valorizacija opažanja vezanih za dijete • usklađenost • komunikacija • razmjena ideja o pristupu djetetu (kako s njim raditi u skupini, kako zadovoljiti njegove potrebe, kako mu pružiti podršku) • vođenje zajedničkih individualnih razgovora s roditeljima 	<ul style="list-style-type: none"> • „<i>Odgojitelji i stručni suradnici trebali bi međusobno razmjenjivati informacije. Isto tako potrebno je razmjenjivati ideje za pristup djetetu, kako s njim raditi u skupini, kako zadovoljiti njegove potrebe i pružiti mu podršku.</i>“ • „<i>Stručna služba i odgojitelji trebaju surađivati kroz zajedničko opažanje djeteta tijekom dana, vođenjem bilješki, međusobnom valorizacijom opažanja vezanih uz djecu i u pronalaženju zajedničkih alata ka pomoći djetetu. I naravno kroz zajedničke individualne razgovore s roditeljima:</i>“ • „<i>Odgojitelji i stručni tim trebaju što bolje surađivati, adekvatno i pravovremeno izmjenjivati informacije kako ne bi došlo do poteškoća u komunikaciji s</i> 	<p>Stručni suradnici navode sljedeća obilježja suradnje odgojitelja i stručnih suradnika u pružanju podrške djeci čiji se roditelji razvode:</p> <ul style="list-style-type: none"> • svakodnevna komunikacija odgojitelja i stručnih suradnika; dogovaranje strategija i načina pružanja podrške djetetu i roditeljima; pravodobno razmjenjivanje informacija o djetetu; zajedničko sudjelovanje na individualnim sastancima s roditeljima; radni dogovori i planiranje strategije djelovanja kako bi se poboljšala emocionalna otpornost djece i roditelja u krizi razvoda; praćenje djeteta i planiranje posebnih/individualnih poticaja u skupini (kreirati IOOP); pružiti stabilnost, rutinu, vrijeme, 	<ul style="list-style-type: none"> • „<i>Bez obzira na način manifestacije ponašanja, odgojitelji i stručni tim uvijek prepoznaju promjene u ponašanju, jer dijete se ponaša znatno drugačije od uobičajenog. Ako roditelj sam ne obavijesti odgojitelje, oni će pozvati roditelje i informirati ga o promjeni ponašanja. Na tim razgovorima se onda dogovara strategija i način podrške kako djetetu tako i roditelju.</i>“ • „<i>Stručne službe i odgojitelji surađuju timski kroz konzultacije, radne dogovore vezane uz problematiku pojedinog djeteta ili roditelja, planiraju zajedno strategije djelovanja kako bi se poboljšala emocionalna otpornost djece i roditelja u krizi razvoda.</i>“

<p>Jedna do dvije odgojiteljice ističu sljedeća obilježja suradnje odgojitelja i suradnika u pružanju podrške djeci čiji se roditelji razvode: konzultacije, opažanje djeteta tijekom dana, zajedničko osnaživanje djeteta</p>	<p><i>roditeljima, ali i time stvorili loše okruženje za djecu.“</i></p>	<p>sredstvo za kreativnu ekspresiju emocionalnih stanja kroz npr. lutke, crteže, glinu, ples, pjevanje, sviranje suradnja s roditeljima</p> <ul style="list-style-type: none"> • ostati profesionalni (usredotočiti se na dobrobit djeteta i ne uplitati se u druge odnose u obitelji) 	
--	--	---	--

Provedenim istraživanjem dobiven je detaljan uvid u odgojno-obrazovnu praksu rada s djecom koja su suočena s razvodom roditelja. U skladu s postavljenim ciljem istraživanja utvrđeno je na koji način odgojitelji i stručni suradnici pružaju podršku djeci. Osim toga provedenim istraživanjem utvrđeno je koje specifičnosti u ponašanju djece zapažaju odgojitelji odnosno stručni suradnici.

Na temelju rezultata istraživanja može se zaključiti da je najčešća reakcija djece agresivnost prema sebi i drugima to potvrđuju sve odgojiteljice i devet od deset stručnih suradnika. To se slaže s tvrdnjama Buljana Flandera i Zarevskog (2010) kako djeca različito reagiraju na razvod roditelja, kod dječaka se najčešće primjećuje agresivnost i neposlušnost, dok djevojčice na razvod roditelja reagiraju sramežljivim ponašanjem, zabrinutošću i tugom. Manji broj odgojiteljica i stručnih suradnika izdvaja još neke reakcije koje se većinom preklapaju, ali donekle i razlikuju pa tako reakcije poput problema sa spavanjem, enurezu, masturbaciju, cuclanje prsta, osjećaj vlastite krivnje navode samo odgojiteljice. Smerić Pecigoš (2007) također navodi kako djeca predškolske dobi pokazuju regresivna ponašanja u situacijama razvoda roditelja, a jedna od najtežih i najraširenijih reakcija djece na razvod roditelja je samookrivljanje.

Odgojiteljice i stručni suradnici, na temelju rezultata istraživanja, složili su se da djeca čiji se roditelji razvode ili normalno funkcioniraju u skupini ili su agresivni. Odgojiteljice ističu kako djeca imaju problem u zasnivanju odnosa s vršnjacima jer ih vršnjaci najčešće izbjegavaju zbog njihovog ponašanja. Naime, kako naglašavaju Buljan Flander, Jelić Tuščić i Matešković (2014) dugotrajna napetost koja prethodi i slijedi nakon samog razdvajanja roditelja dovodi do ponašajnih, emocionalnih i interpersonalnih teškoća kod djece. Stručni suradnici primjećuju kako se djeca rastavljenih roditelja vrlo često oslanjaju na pomoć odgojitelja i traže bliskost s njim, to se može objasniti zapažanjem da djeca zbog razvoda roditelja nemaju dovoljnu roditeljsku pažnju, dostupnost i potporu i često nisu u doticaju s roditeljem s kojim ne žive (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Kao specifičnost rada s djecom odgojiteljice naglasak stavljaju na emocionalne i ponašajne teškoće koje djeca pokazuju unutar skupine. Što je u skladu sa zaključkom Buljan Flander i Roje Đapić (2020) koji ističu da djeca rastavljenih roditelja imaju puno više emocionalnih, ponašajnih, socijalnih, zdravstvenih i akademskih teškoća. Isto tako kako navodi jedna odgojiteljica ta se djeca osjećaju „izgubljeno“ i zapravo „traže svoj prostor između roditelja“. S druge strane stručni suradnici naglasak stavljaju na problem s roditeljima koji vrlo često vrše pritisak na njih u smislu da žele da se stane na njihovu stranu, često bezrazložno

okrivljaju stručne suradnike za pristranost, a bilo je i situacija kada su stručni suradnici bili fizički napadnuti od strane roditelja.

Odgoviteljice i stručni suradnici navode potrebe djece rastavljenih roditelja koje se većinom preklapaju, a kao najvažniju potrebu ističu potrebu za sigurnošću. To je u skladu s Mahony i sur (2014) koji navode kako je odgojno-obrazovna ustanova mjesto gdje se djeca osjećaju sigurno i mogu se povjeriti svojim odgojiteljima kada im je potrebna emocionalna podrška. Međutim, stručni suradnici ističu važnost individualnog razgovora s djetetom što nam ukazuje da je ponekad potrebno dijete izdvojiti iz skupine i pružiti mu dodatnu individualnu podršku.

Kako bismo odgovorili na drugo istraživačko pitanje, usporedit će se odgovori odgojiteljica i stručnih suradnika o njihovoj ulozi u pružanju podrške djeci čiji se roditelji razvode. Na temelju prikazanih odgovora o ulozi odgojitelja i stručnih suradnika može se zaključiti da su odgojiteljice puno detaljnije objasnile koja je njihova uloga u pružanju podrške djeci čiji se roditelji razvode. Kod odgovora stručnih suradnika nalazimo manje detaljno objašnjenje uloge odgojitelja, oni nisu ulazili u dubinsko objašnjenje uloge odgojitelja i navodili primjere, kao što je slučaj kod odgojiteljica. Odgoviteljice su se u pružanju podrške djetetu više orijentirale na samo dijete, odnosno na aktivnosti koje će mu pomoći da lakše iskaže svoje osjećaje. Stručni suradnici više su se usmjerili na to da odgojitelji trebaju potražiti pomoć stručnog suradnika i zadržati svoju profesionalnost u odnosu s roditeljima. Ovakav nalaz je u skladu s opisom radnih uloga odgojitelja i stručnih suradnika u Državnom pedagoškom standardu predškolskog odgoja i naobrazbe (NN 63/2008) u kojem se navodi kako je odgojitelj stručno osposobljena osoba za odgojno-obrazovni rad s djecom u dječjem vrtiću, a stručni suradnik je stručno osposobljena osoba sa zanimanjem pedagoga, psihologa i stručnjaka edukacijsko-rehabilitacijskog profila koja pruža pomoć djeci i odgojiteljima u odgojno-obrazovnom radu.

Preklapanja u odgovorima postoje (ponuditi djetetu razgovor, ostati profesionalan i ne biti pristran i subjektivan, konzultirati se sa stručnim suradnicima). Ključna razlika u odgovorima dviju ispitanih skupina je ta što su odgojiteljice detaljnije objasnile svoju ulogu i potkrijepile je primjerima.

Na temelju rezultata istraživanja, o objašnjenju uloge stručnih suradnika u pružanju podrške djeci čiji se roditelji razvode, vidljivo je da su stručni suradnici puno detaljnije objasnili svoju ulogu, dok odgojiteljice samo okvirno navode koja je uloga stručnog suradnika. Stručni suradnici govore o institucijama koje mogu pomoći djetetu, ali i roditeljima da se lakše nose s kriznom situacijom u kojoj se nalaze. Upravo se i u Nacionalnom kurikulumu za rani i

predškolski odgoj i obrazovanje (2014) naglašava da kvalitetu i perspektivu razvoja odgojno-obrazovne prakse i kurikuluma vrtića određuje i njegova „otvorenost“ prema van, što uključuje njegovu spremnost na uspostavljanje suradničkih odnosa djelatnika s obiteljima djece, drugim vrtićima i ostalim relevantnim ustanovama, ali i njihovu spremnost na povezivanje sa stručnjacima i svim važnim tijelima lokalne zajednice. U odgovorima odgojitelja izostaju institucije na koje bi bilo dobro uputiti djecu i roditelje. Isto tako stručni suradnici naglašavaju važnost proučavanja stručne literature i prenošenje znanja sa stručnih skupova.

U okviru viđenja zajedničke suradnje odgojitelja i stručnih suradnika može se zaključiti da odgojitelji jako dobro poznaju svoju ulogu u radu s djecom u kriznoj situaciji, a zanemaruju aspekt rada sa stručnim suradnici, dok s druge strane stručni suradnici stavljaju naglasak na to kako bi oni htjeli da ih se više uključi u rad s djecom u kriznim situacijama u smislu da ih se pozove unutar skupine pa da zajedno s odgojiteljima dogovore kako najbolje pristupiti djetetu, zatim da ih se isto tako uključi u individualne sastanke s roditeljima.

Na temelju rezultata istraživanja bilo bi dobro da se poradi na objašnjenju uloge svakog odgojno-obrazovnog djelatnika, a samim time bi njihova suradnja bila uspješnija. Kod odgojitelja treba osvijestiti važnost suradnje sa stručnim suradnicima u smislu da to što traže pomoć od njih ne umanjuje njihove kompetencije, nego krizne situacije (u ovom slučaju razvod roditelja) zahtijevaju pristup s više strana. Roditelji će možda biti spremniji čuti mišljenje pedagoga ili psihologa jer su upravo oni osobe koje mogu objektivnije sagledati situaciju djeteta jer nisu izgradili subjektivan stav prema djetetu kako nisu u svakodnevnom radu s njim. Odgojitelji zaista dobro poznaju potrebe djece i kako im pomoći u kriznoj situaciji, ali postoji još prostora za poboljšanje u aspektu suradnje sa stručnim suradnicima. Dječji vrtić bi kao ustanova trebao poticati suradnju među svojim djelatnicima i, ako je potrebno, organizirati aktivnosti, radionice i sl. kako bi se poradilo na tome.

Ovom se području ne pridaje dovoljno pažnje, a svakako bi to trebalo jer je unutar odgojno-obrazovnih ustanova sve više djece rastavljenih roditelja i od iznimne je važnosti da stručnjaci koji rade s njima kontinuirano poboljšavaju svoje kompetencije kako bi se djeci mogla pružiti podrška koja im je nužna. U skladu s prethodno navedenim bilo bi dobro da se u budućnosti provodi više istraživanja ovakvog tipa.

5. ZAKLJUČAK

Razvod braka nikad nije samo razvod supružnika. To je složen proces koji najviše pogađa dijete. Razvod kao proces emocionalnog i fizičkog udaljavanja roditelja sam po sebi ne mora biti nužno štetan za dijete, ali je vrlo često dijete aktivno uključeno u sukobe koji se odvijaju između roditelja. Takva situacija negativno utječe na dijete jer se ono najčešće nalazi u središtu sukoba. Pregledom literature dobiven je detaljan uvid u sam proces razvoda koji je jedan od najstresnijih događaja u djetetovom životu.

Provedenim istraživanjem dobiven je uvid u ponašanje djece čiji se roditelji rastaju, zatim koja je uloga odgojitelja, a koja stručnog suradnika u pružanju podrške djeci koja su suočena s razvodom roditelja. I na kraju istraživanja dobiven je uvid u viđenje njihove zajedničke suradnje. Na osnovi sadržaja literature čiji su se autori bavili sličnim temama može se zaključiti da odgojiteljice i stručni suradnici dobro prepoznaju najčešće reakcije djece rastavljenih roditelja, a provedenim istraživanjem otkrivene su još neke specifične reakcije djece. Rezultati provedenog istraživanja pokazali su da odgojitelji i stručni suradnici primjećuju slična ponašanja djece čiji se roditelji rastaju. Nadalje, dobivenim rezultatima potvrđeno je da odgojitelji i stručni suradnici jako dobro poznaju svoju ulogu, dok im je uloga koja nije njihova slabije poznata. Niti odgojiteljice niti stručni suradnici ne ulaze detaljnije u ulogu drugoga. Odgojitelji naglasak stavljaju na rad s djetetom, a stručni suradnici više su usmjereni na rad s roditeljima i usmjeravanju njih i djeteta na ustanove izvan vrtića i na pružanje podrške odgojiteljima u radu s djecom čiji se roditelji razvode. Na temelju toga možemo zaključiti da bi trebalo poboljšati objašnjenje uloge svakog pojedinog odgojno-obrazovnog djelatnika kako bi njihova suradnja bila uspješnija. Iz svega prethodno navedenog može se zaključiti da se je došlo do vrijednih saznanja koja će unaprijediti odgojno-obrazovnu praksu u pružanju podrške djeci čiji se roditelji razvode.

6. LITERATURA

- Arančić, P. (2016). *Trauma rastave i razvod braka i obitelji: Uzroci i posljedice. Kako dalje?*. Osijek: Biblioteka Nova evangelizacija
- Bayer, R. i Winchester, K. (2006). *Rastajemo se: Kako to objasniti djetetu?*. Zagreb: Naklada Nika
- Berk, L. E. (2015). *Dječja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Brajković, I. (2007). Djeca i razvod. *Dijete, vrtić, obitelj*, 13 (50), 20-22.
- Brajša, P. (2003). *Roditelji i djeca*. Zagreb: Glas Koncila
- Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj: Emocionalni i socijalni razvoj*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Bujišić, G. (2005). *Dijete i kriza*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga
- Buljan Flander, G. i Roje Đapić, M. (2020). *Dijete u središtu (sukoba): Razvod roditelja, visoki konflikt i otuđenje: Znanost teorija i klinička praksa*. Sveta Nedjelja: Goromar d.o.o
- Buljan Flander, G. i sur. (2018). *Znanost i umjetnost odgoja: Praktični priručnik o suvremenom odgoju za roditelje i odgojitelje*. Sveta Nedjelja: Goromar d.o.o
- Buljan Flander, G., Jelić Tuščić, S. i Matešković, D. (2014). Visokokonfliktni razvod: djeca u središtu sukoba. U A. Brajša-Žganec, J. Lopizić, Z. Penezić (Ur.) *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 375-395). Hrvatsko psihološko društvo: Osijek.
- Buljan Flander, G. i Zarevski, P. (2010). *Moji se roditelji razvode: Priručnik za pomoć djeci i mladima čiji su roditelji razvedeni ili su u postupku razvoda braka*. Zagreb: MarkoM. usluge d.o.o.
- Državni pedagoški standard predškolskog odgoja i naobrazbe (NN 63/2008). Preuzeto 09.09.2020. s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_06_63_2128.html
- Ernečić, M. i Petričević, S. (2017). Narcistička ranjivost i razvod braka. *Ljetopis socijalnog rada*, 24 (1), 147-166.
- Janičić, A., Jurišić, K. i Lončarić, A. (2019). Postmoderna i promjene u braku i obitelji. *Didaskalos: časopis Udruge studenata pedagogije Filozofskog fakulteta Osijek*, 3 (3.), 153-162.
- Jukić Lušić, I. (2007). Vrtić kao izvor podrške djetetu tijekom razvoda roditelja. *Dijete, vrtić, obitelj*, 13 (50), 5-9.
- Jurčević Lozančić, A. (2012). Redefiniranje odgojne uloge obitelji. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 13 (4), 122-150.

- Jovović, I. (2006). *"Za" i "O" jednoroditeljskim obiteljima*. Zagreb: Udruga za unapređenje kvalitete življenja LET
- Keresteš, G. i Brković, I. (2014). Istraživanje doživljaja roditeljstva. U A. Brajša-Žganec, J. Lopižić, Z. Penezić (Ur.) *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 69-97). Hrvatsko psihološko društvo: Osijek.
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu: Roditelji, vršnjaci, učitelji – kontekst razvoja djeteta*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Lacković-Grgin, K. (2011). Doživljaj i praksa roditeljstva u različitim životnim razdobljima. *Društvena istraživanja*, vol. 20 4 (114) 1063-1083.
- Ljubetić, M. (2007). *Biti kompetentan roditelj*. Zagreb: "Mali profesor"
- Mahoy, L., Waish, K., Lunn, J., & Petriwskyj, A. (2015). Teachers facilitating support for young children experiencing parental separation and divorce. *Journal of Child and Family Studies*, 24(10), 2841-2852.
- Milanović, M. i sur. (2014). *Pomozimo im rasti: Priručnik za partnerstvo odgojitelja i roditelja*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga
- Milić Babić, M. (2019). Socijalna podrška i roditeljstvo. *Socijalne teme*, 1 (6). 13-26
- Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta [MZO]. (2014). Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Preuzeto 09.09. 2020.: <https://www.azoo.hr/images/strucni2015/Nacionalni-kurikulum-za-rani-i-predskolski-odgoj-i-obrazovanje.pdf>
- Mrnjavac, A. (2014). Utjecaj jednoroditeljskih obitelji na emocionalne i ponašajne probleme djece predškolske dobi. *Školski vjesnik*, 63 (3), 433-452.
- Obiteljski zakon (NN 103/15, 98/2019). Preuzeto 08. 09. 2020. s <https://zakon.hr/z/88/Obiteljski-zakon>
- Obradović, J., Svilar Blažinić, D. i Lukinac, D. (2012). *Kako postići skladne partnerske odnose: Utjecaj partnerskih odnosa na funkcioniranje obitelji*. Zagreb: Obiteljski centar Grada Zagreba
- Obradović, J. i Čudina-Obradović, M. (2003). Potpora roditeljstvu: izazovi i mogućnosti. *Revizija za socijalnu politiku*, 10 (1), 45-68.
- Osmak-Franjić, D. (2007). Prava djece tijekom i nakon razvoda roditelja. *Dijete, vrtić, obitelj*, 13 (50), 2-4.
- Pećnik, N. i Starc, B. (2010). *Roditeljstvo u najboljem interesu djeteta i podrška roditeljima najmlađe djece*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku

- Raboteg-Šarić, Z., Pećnik, N., Josipović, V. (2003). *Jednoroditeljske obitelji: osobni doživljaj i stavovi okoline*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži
- Roje Đapić, M., Buljan Flander, G. i Galić, R. (2020). Razdvajanje roditelja i otuđenje: izgubljeni u prijevodu – Operacionalizacija stručne i znanstvene terminologije. *Kriminologija & socijalna integracija*, 28 (1), 133-141.
- Rosić, V. (2005). *Odgoj obitelj škola*. Rijeka: Žager
- Smerić Pecigoš, M. (2007). Obitelj nakon razvoda. *Dijete, vrtić, obitelj*, 13 (50), 10-13.
- Svilar Blažinić, D. (2014). Partnerski odnosi, obitelj i roditeljstvo u suvremenom društvu. U A. Brajša-Žganec, J. Lopižić, Z. Penezić (Ur.) *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 23-43). Hrvatsko psihološko društvo: Osijek.
- Wallerstein, J. S. i Blakeslee, S. (2006). *A što s djecom?: Odgoj djece prije, za vrijeme i nakon razvoda*. Zagreb: Planetopija
- Warshak, R.A. (2008). *Otrov razvoda: Zaštita veze između roditelja i djeteta od osvetoljubivog bivšeg partnera*. Zagreb: Algoritam

Izjava o izvornosti diplomskog rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad rezultat mog rada te da se u izradi istog nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)